

ԼՈՒՍԵՒՈՐԵՆԸ

Գ Ղ Ք

ՈՒ

ՅԵՐԳԵԼԻ

Ժ Ղ Խ Ղ Ն Ղ Խ

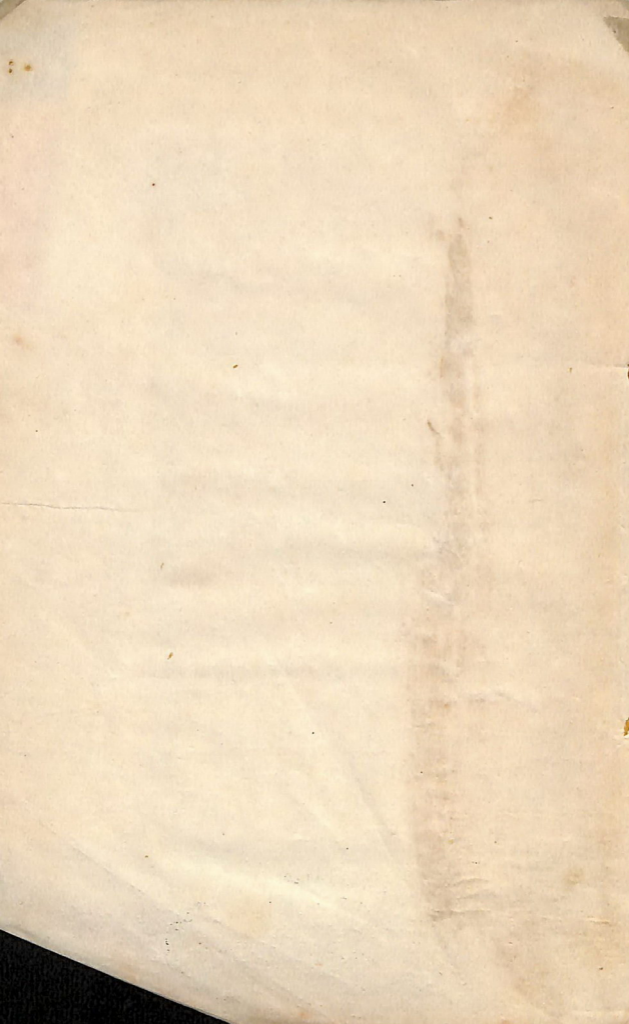

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ՌՈՒՐԵՆԻ ԿԻՒՐԻՃԱՆԸ

— 1856 —

ԼՈՒՍԵՒՈՐԵՆԸ

Գ Ջ Յ

ՈՒ

ՅԵՐԳԵԼԻ

Թ Ջ Խ Ջ Կ Ջ Զ

ՈՐ

Շ ԵՐԵՂՐԵՆՑ

ՀՈՌՈՎՄԻՆԿԱՆ ՃՇՄԱՐՏԱՍԻՐ

ՈՒ

ԱԶԱՏԱՄԻՏ ՀԱՅԱԶԳԻ ՄԸ

A I
15068

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԳՈՒԼԻՍ

Ի Տ Գ Ա Ր Ա Ն Ի

ՈՒՈՒՐԵՆԻ ԻՒՒՐԻՃՆԵՆ

« 1856 »

FOR THE YEAR 1850

OF THE

OF

OF THE

OF THE

OF

OF THE

OF THE

OF

OF THE

UNITED STATES PATENT OFFICE

WASHINGTON

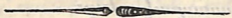
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF PATENTS

1850

ՅԵՌԵՂԱՆ

Տ Թ Պ Ք Ն Ա Պ Ք Ն

Այս Լուսաւորեալ դար ու յարգելի ժամանակ կոչուած Յօդուածք շատոնց ուրնէ 'ի վեր շարադրուած էր, բայց քանի մը մասնաւոր պարագաներ արագիւր էր ժամանակ մը անոր հրատարակութիւնը:

Եւ հարկաւ ալ պիտի չի հրատարակուեր՝ թէ որ ամենուն ծանօթ եղած մէկ մեծ պատճառ մը յանկարծ զիս չի գրգռեր:

Այն է՝ արդարացի խնդրոյ մը դէմ անիրաւ լռութիւն մը, որն որ ցածուութիւն կը կոչուի. Ահա այս օրերսպատահեցաւ մեր Հոովմեական լռաւորեալ ու ազատամիտ Հայ աշխարհականաց ու Գերապատիւ Հասուն եւ Հասունեան եկեղեցականաց մէջ:

Մէկ կողմին իրաւացի պատասխան մը ուղեւը, միւս կողման ցած լռութիւնը, ամեն կերպով իրաւունք տրւիլն, յիշեալ յօդուածը, քանի մը պարագաներ ալ ՚ի լոյս հանելով բառ առ բառ հրատարակուելու :

Սակայն՝ յօդուածը չըսկըսած քանի մը խորհրդածութիւն ընելը խիստ հարկաւոր է, որն որ նիւթին ծանրութիւնը ոմանց կարելի է ծանր պիտի գայ. ուստի առաջուրն է քիչ մը թեթեւցընենք :

Այս իմ յօդուածս ընթերցողներէն ոմանք կրնան զիս անիրաւի տեղ դատել կամ դատապարտել, պարօտուել, վրաս գէշ խօսիլ, հայհոյել, զրպարտել, կասկածիլ, մինչեւ անգամ բողոքականի կեղտ անուն դնել, Ոմանք ալ կարելի է բարեմտութեամբ կրնան ըսել որ՝ պէտք չէր այսչափ խիստ խօսիլ, բացայայտ գրել, ու անոնց պատիւը ոտքի տակ առնել, պախարակել, տգիտաց գայթակղութիւն տալ : Մէկ երրորդական մըն ալ՝ բանին էութիւնը աղէկ հասկընալով գովել, աղէկ զուրցել,

հաւնիլ և իրաւունք տալ, բայց ոճի չի հաւնիլ՝ բառերուն մեկզմէկ չի բըռնելուն կամ գիբերուն եւել պակաս ըլլալուն վրայ խօսիլ:

Ահա իմ ընելիք բուն խորհրդածուածիւնս ալ որչափ կարելի է համառօտաբար՝ այս երեք բանին վրայ է:

Առաջին աստիճանի անձանց համար (թէ որ գտնուին) աս կրնամ ըսեր որ, ինչ որ գրեր կամ յայտներ եմ, ամենեւին քովէս շինծու պատմութիւն մը չեմ ըրած, կամ չեմ հնարած, այլ Ս. Գրոց կամ ուրիշ հաւատարիմ հեղինակներու գրուածքներէ քաղելով, համառօտ յիշատակութիւն մը միայն ըրած եմ: Թէ որ մէջտեղերը իմ կողմէս սաստիկ խորհրդածութիւններ ալ եղեր էնէ, ան ալ որովհետեւ այնպիսի անձանց կողմէն խիստ գայթակղուած եմ, ՚ի հարկէ պիտի խօսէի, գրէի՝ բայց ճշմարտութեամբ ու բարեսրտութեամբ:

Ուստի ասոր համար որչափ որ կ'ուզեն նէ, այնչափ վերոյիշեալ անվաւեր խօսքերը վրաս յարմարցընեն, հայհոյեն կամ հերքեն. վասն զի անոնք պիտի ըլլ

լան այն զընցքները իմ վրաս նետող,
որոնք որ ըրած պատմութիւններուս մէջ
եղած գէշութիւններուն գլուխ և
գործակից 'և կամ հետեւողք եղած
են. անոր համար ըրածնին ալ խօսած
նին ալ անտեղի ու անիրաւ է:

Երկրորդական, այսինքն բարեմտու
Թեամբ խօսողներուն համար ալ (Թէ
որ ըլլայ) կրնայի իրաւունք տալ, Թէ
որ խօսքերս ընդհանուրի վրայ ըլլար,
կամ մասնաւորին ալ պատուոյն, կամ
կարգերնուն գէմբան մը խօսած ըլլա
յի, կամ գաղտնիք մը երեւան հանէի,
և կամ չեղած բաներու վրայ խառնա
շիտթ գիտողութիւններ ընէի. ո՛չ,
ո՛չ, բաւ լիցի, որ այնպիսի ծուռ ճան
բաներու հետեւէի, այլ՝ երեսունը
հինգ կամ քառասուն տարուընէ 'ի վեր
Մզգերնուս մէջ եղած անտեղի կրօնա
կան վէճերէն, ու անտանելի Մզգային
կռիւններէն զզուելով, սրտիս ցաւէն
ու իմ սղառամտութեամբս պարտաւո
րեալ էի հին և նոր ու ժամանակակից
քանի մը յայտնի և ստոյգ եղելութիւն
ները մէկտեղ բերելով անգամ մը յի-

չել, ու սաստիկ ճշմարտութեամբ հը-
րատարակել. որպէս զի քիչ մը խորունկ
քուներնէն արթըննան այն անձինքը,
ու դիտեն չորս կողմերնին, որ բոլոր
աշխարհ իրենց ծուռ ճանքաներովը
գայթակղեր, ու շատ մը հոգիներու
կորստեան պատճառ եղեր են ու դեռ
կը շարունակեն. Ահա բարեմտաց խօս-
քերուն դէմքնելք խորհրդածութիւնս
այսչափով բաւական կը համարիմ զի-
րենք համոզելու որ Յօդուածիս սաստ-
կութեանը համար զիս չի մեղադրեն :

Գանը երրորդական անձանց (եթէ
հանդիպի), որոնք դիտաւորութիւնս
ներս գոյնն ու իրաւունք տան. և ես
աւ_անոնց ազատամտութիւննին ու բա-
րեսրտութիւննին գոյնելով, յետոյ ի-
րենցմէ կը խնդրեմ, չըլայ որ իմ
Յօդուածս պատճառ բռնելով այն-
պիսի անձանց դէմ (եթէ ժամա-
նակս գտուին), ատելութիւն գոր-
ծեն, անոնց պատուոյն անվայել ու հա-
կառակութեան խօսքեր րնեն. Այլ ա-
մեն ժամանակ անոնց աս վիճակներնուն
վրայ ցաւին, խղճան ու լան, և գիշեր

ցորեկ աղօթեն առ Աստուած, որ օր մը ճանճնան իրենց անվաւեր ընթացքնին և իրենք զիրենք ուղղեն: Այսչափ տարուընէ ՚ի վեր չար օրինակներովն տրուած գայթակղութիւնները, բարի օրինակներով շտկեն: Թողուն իրենց անիծեալ շահը ու վառասիրութիւնը, այսուհետեւ Աստուծոյ ժողովուրդը՝ որոնք իրենց Հովուութեանը յանձնուեր են, կատարելապէս խնամեն ու հոգ տանին:

Այս առթոյնստեւ չի մոռնան այնպիսի անձինք, իրենց որդիական հնազանդութիւննին ու պարտքերնին, առ Աստուածախախ այն Քաջ Հովուաց, որոնք չեն հետեւած այնպիսի անօրէնութեանց: Գոյլեն ու օրհնեն զանոնք, որ մեր հոգիներուն վրկութեանը համար իրենց միակ կեանքը կը զոհեն: Այս՝ գոյլեն՝ որչափ որ կրնան նէ այն Աստուածարեալ անձինքը, որոնք գիշեր ցորեկ բանիւ և գործով կ'աշխատին մեր լաւութեանը, ուղղութեանը ու կատարեալ Աստուածապաշտութեանը համար: Ահա ասոնք են երրորդական ան-

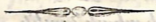
ճանց համար ալ մասնաւոր ընելիք խորհրդածութիւններս, և դեռ քանի մը խօսքերնսն, որպիսիք են՝ Տիրոջն զի հասնել համ գրերուն եւել պահաս ըլլալուն վրայ զեջել։ Այնպիսիներուն համար ալ՝ այսչափ կրնամ ըսել թէ՛ ոճ հաւնեցունեւ լու և կամ գիր ծախելու համար ալ չեմ ելած, այլ արդարութենէ և ճշմարտութենէ շարժեալ դարուս լուսաւորութիւնը ու ժամանակիս պիտուակա նութիւնը՝ կարողութեանս ներածին չափ կերպով մը նկարագրութիւն ըրեր եմ։ Ասոր համար յիշեալ Յօդուածս ընթերցող բարեմիտ անձանցմէ այս ներու մը կը խնդրեմ որ անոր ոճին անհամութեանը խօսքերուն անկապակցութեանը, ու գրերուն եւել պակասութեանը չի պիտի նային, միայն նիւթ թին հարկաւորութեանը ու ուղղութեանը, արդարութեանը ու ճշմարտութեանը և ինչ հոգւով գրուած ըլլալը դիտողութիւն պիտի ընեն։

Խորհրդածութեանս վերջը սա ալ կը յիշեմ, այսինքն կարելի է՝ ան աստիճանի անձանցմէ մէկը յանկարծ ինչ

Ճի հարցընէ թէ՛ դուն աշխարհական
 անձ մը ըլլալովդ՝ որո՞վ իշխանութեամբ
 այսչափ յանդգնութեամբ խօսերես մե-
 զի դէմ. Ես ալ իրենց՝ Քրիստոսի տես-
 ուն մերոյ այս խօսքովը կը պատասխա-
 նեմ թէ՛ « Դուք էք աղ երկրի, ապա
 թէ աղն անհամի՛ ի՞նչ յաղեցի. ո՛չ իմիք
 աղդիցէ այնուհետեւ, բայց եթէ ընկե-
 նուլ արտաքս, և կոխան լինել ՚ի մարդ-
 կանէ » • (Մատթ. Գլ. Ե. հոմար 13) :

Ի ԷՆՁՅ աստուծոյ Զատնիս :

ԱՄՌԱՄՌՈՒՅԻՆՆԵՐ ԴԱՐՑ

ՈՒ

ՅԱՐԳԻՆԵՐ ՎԱՐՄԱՆԱՅ

ՔՐԻՍՏՈՍ որ աս երեւելի դարուս լուսաւորութիւնը կրտառաջանայ՝ մարդկային ազգին սրտին վրայ տիրած խաւարումը կը փարատի, ու փառաւորապէս կը լուսաւորուի: Եւ աս լուսաւորութենէն ծագած թէ հոգեւոր և թէ մարմնաւոր առատ պարգեւները անհատնում են:

Եւ ահա վերոյիշեալ յառաջաբանիս երեւոյթները:

Նախ՝ կրօնամոլութիւնը կատարեալ աստուածպաշտութեամբ կը խափանուի: յետին տգիտութիւնը՝ կերպ կերպ

ուսմունքներու տակ կը ճզմունի, անխ-
րաւութիւնը՝ արդարութեան վրէժին
կը հանդիպի. ստութիւնը՝ կը յայտնուի.
խաբէութիւնը՝ կը խայտառհուի.
նախանձը՝ կը ճաթի. վերջապէս չարա-
տելութիւնը կամաց կամաց կը մարի.

Ասանկ և ասոնց նման բիւրաւոր
բարիքները, որն որ այս օրվան օրս կըր-
նանք վայելել՝ Աստուածային պարգեւ
մըն է աս ժամանակիս համար՝ թէ որ
աշխատելով օգուտ մը քաղենք.

Այսպիսի լուսաւորեալ դար մը, ու
յարգելի ժամանակ մը, ըստ իմ կար-
ծեացս չէ եղած ու չէ տեսնուած. Աս-
սանկ դարի մը ու պիտուական ժամա-
նակի մը մէջ կ'ըսեմ, տէրութիւն մը,
ազգ մը, արհեստաւոր մը, եկեղեցական
մը, գիտուն մը, աստուածաբան մը ի՞նչ
բանի ձեռք զարկած ժամանակնին ես
կը մնայ ու չի կատարուիր.

Ո՛ր տէրութիւն, ո՛ր ազգ, ո՛ր ար-
հեստաւոր, ո՛ր եկեղեցական, ո՛ր աս-
տուածաբան, ո՛ր գիտնականը արդեօք
ասանկ ամեն բան կարելի եղած ժամա-
նակին յարգը չի ճանչնայ և չընդունի.
Կարելի է և կրնայ ըլլալ որ, տէրութիւն
մը՝ անհոգութեամբ, ազգ մը՝ ազգա-

տեցութեամբը, արհեստաւոր մը՝ ծուլութեամբը, եկեղեցական մը՝ փառասիրութեամբը, աստուածաբան մը՝ անխոհեմութեամբը, գիտուն մը՝ կամաւագիտութեամբը փուճ տեղը կորսունցունէ ժամանակիս պիտուականութիւնը:

Բայց թո՛ղ, տէրութիւն մը իր անհոգութեամբը իր ձեռքին տակը եղած բոլոր երկիրները ալօ՛րէ ալօրջարկէ, ու հպատակները գերիի պէս գործածէ՝ ու չարչարէ: Ահա արդարութեան սուրբ իր պատեանէն ելած կ'սպասէ անանկ անիրաւութիւնները զսպելու:

Թող ազգ մը՝ իր ազգատեցութեամբը մէկ եկեղեցիին մէջ ծնած ու մէկ աւազանէն մկրտուած իր եղբայրները արհամարհէ, կերպ կերպ անվայել ու անձուռնի ածականներ հնարէ. եղբայրսիրութեան դէմ ատելութիւն գործէ Պիղտէն պաշտօնը ձեռննէ՛ն կերէ՛ն պի, ըսէ ու քարոզէ: Ահա եղբայրսիրութեան ու ազգասիրութեան կրակը բորբոքուած, անանկ չարալեզու ազգատեսցաները երելու ու լափելու կ'ըսպասէ: Թող արհեստաւոր մը իր ծուլութեամբը պարապ պարափ տունէ տուն շարլաթաւ

նութեամբ, մէկը մէկալը բամբասէ, խնայութեան դէմ ասդին անդին զեղխութիւններով բոլոր ունեցածը չունեցածը անխնայութեամբ փճացունէ . . .

Ահա աշխատութիւնը արթուն կեցած ամենայն ջանք 'ի գործ դնելով կերպ կերպ արհեստներով աշխարհքս կը ծաղկեցընէ, ու ծոյլն և ոչ անունը կը յիշեցընէ, նաեւ բոլորովին ջնջելու կ'սպառնայ .

Թող, եկեղեցական մը՝ իր փառասիրութեամբը մէկին մէկալին իրաւունքը յափշտակել ուզէ . մէկին անիրաւանգը հերետիկոս ըսէ, մէկալին մոլորեալ, ուրիշի մը չարափառ . Թող, գոցէ անոնց դէմ անխղճաբար արքայութեան դռները « Արտաքոյ եկեղեցւոյ ոչ գոյ փրկութիւն » ըսելով . ազգ մը ամբողջ տէրութեան մը ձեռքը 'ի մահ մատնէ « Թագաւորութիւն պիտի հաստատեն » ըսելով . սիրոյ և միաբանութեան մը համար հաստատուած ընկերութիւն մը հիմնայատակ ընելու աշխատի . Հարիւր յիսուն տարիէ հետէ ճշմարտութեան հետեւող առաքեալներու խումբի մը մէջ, իր չար որոմները ցանելով, մէջերնին հերձուածութիւն

մտնադու պատճառ ըլլայ. Վերջապէս
յեթին մոռութիւն չար քան զառաջինն .
ատելութեամբ լցեալ, գիշեր ցորեկ
քնհատ մնացած, տպարանէ տպարան
պարտելով անճոռնի չարամատեաններ
չարագրէ սրահն բզխածը բոլոր աշխար-
հի գրով ծանուցանէ ու հրատարակէ,
ու ետքը ստութիւն, խաբէութիւն,
բարկութիւն, փուճ ու մուճ բանե-
րու հոգեւոր ղէնք գործածէ, ու ան-
վաւեր բանադրանքներ հնարէ. ազգի
մը ստացուածքը անխնայութեամբ ու
պարապ ճամբորդութիւներով փճացու-
նէ, թող այլ և այլ ծուռ տրամաբա-
նութիւններ ընէ. (կարծեմ բաւական
է). Ահա անչահասիրութիւնը ոտք
կերէ, աչուրները կրակ կտրած, քն-
գուրները անկուած, երեսը կարմրած,
մէկ ձեռքը ճշմարտութեան վահանը,
ու մէկայ ձեռքովը արիութեան խա-
րաղանը բռնած, ներսէն արդարու-
թեան նախանձով վառեալ, իրաւունք
յախշտակողը, անիրաւ զուարսողը,
կրօնք բամբասողը, հաւատոյ խռովա-
րարները հալածելու ու պապանձեցու-
նելու համար ամեն վայրկեան պատ-
րաստ կեցած է:

Թող առտուածաբան մը իր անխոհեմ
մեղթեամբը անիրաւ դատաստաններ
կտրէ . կողմնակցութիւններ ընէ , իր
շահուն համար ճշմարտութիւնները
ծածկէ , հազար այսչափ տարիէ հետե
ուղղափառ կրօնք մը աշխարհի առջեւ
հերձուածող և կասկածելի երեւցընէ ,
Աստուածային զարմանալի հրաշքով մը
հաստատուած ազատ ու անկախ եկե-
ղեցիի մը « Ես եմ եկեղեցիներուն տե-
րը » ըսելով անոր անկախութեանը ձեռք
երկնցունել ուզէ . ազգի մը հին սահ-
մանադրութեանը դէմ նորաձեւ եպիս-
կոպոսաց ընտրութիւններ հաստատէ ,
վշտացեալ ու բարեպաշտ ժողովրդի մը
արդարացի բողոքներուն ու աղաչանք-
ներուն դէմ ականջները խցունէ , վեր-
ջապէս ազգի մը հին և սուրբ Նախ-
նիքներէն աւանդութեամբ եկած ծէ-
սերնին ու արարողութիւննին փոխե-
լով կամ այլայլելով , կոյր զկուրայն հնա-
զանդութիւն ընողը՝ արքայութեան վե-
րի յարկը անցընէ . ու ասոր հակառակ
ազգ մը իր եկեղեցիին անկախութիւնն
ու արարողութիւնը , ծէսը պաշտպա-
նել ուղեւնուն համար , կերպ կերպ զըր-
պարտութիւններով « ՚ի հուրն յաւի-

տենականի 9 մատնէ : (Ըսոր ալ բաւա-
հան է) . Բայց ահա ասոր դէմն ալ ճրջ
մարտութեան , սիրոյ և խաղաղութեան
կայծը փռնկած , վերոյիշեալ գործե-
րէն հետեւած ատելութեան և նա-
խանձու , բոլոր անվաւեր շէնքերը հիմ-
նայատակ ընելու ու մոխիր դարձընե-
լու կ'որոտայ :

Հիմա կը մնայ գիտնականի մը կա-
մաւ տգիտանալը . Ըսոր հետեւութիւն-
ները խիստ շատ են , որովհետեւ այն
անիծեալ Բիբլէ-է-ս-ձն ասկէ կը հետեւի .
ինչու որ՝ ու և իցէ մէկ անձ մը մէկ բա-
նի մը ճշմարտութիւնը գիտնալով , իր
շահուն համար ահամայ տգիտանալով ,
խիստ սոսկալի գործոյ ձեռք կը զարնէ :

Իրաւցընէ աս չարութիւնը աշխար-
հիս վրայ շատ որոտումներ հասուցեր
է . շատ արիւնհեղութիւններու պատ-
ճառ եղեր է , ամենէն գէշը հոգիներ
կորսուելու առիթներ տուեր է . հա-
ւատոյ սոսկալի կռիւներ , և ան կռիւ-
ներուն վերջը հերետիկոսութիւն ու
հերձուածողութիւններ ելեր է . Բը-
րիաստոսի վային արժանի ըլլալու գայ-
թակղութիւններ ասարածուեր է . վեր-
ջը վերջը՝ մարդկային ասպիւն ազատուիլ :

որն որ աշխարհիս ստեղծմանէ ունեցեր էր, այսչափ չարեաց պատճառ եղող կամաւ տգէտներուն ձեռքը թէ հոգեւոր և թէ մարմնաւոր կապերով կապուեր լըմնցեր է. Նաեւ աս չարութենէն հետեւածը ճշմարտութեան դէմ սուտ խօսիլ, ուղղութեան դէմ խաբէութիւն գործել, արդարութեան դէմ անիրաւութիւն, սիրոյ դէմ եղբայրասեցութիւն ցանել. վերջապէս ազգ ազգի և թագաւորութեան վրայ հանել. . . .

Բայց հիմա ալ թող ընէ. թող սուտ՝ սուտի վրայ դիզէ. խաբէութիւն՝ խաբէութեան վրայ. մասնու՝ մասնութեան վրայ եվեցընէ. թող թողովուրդները անիրաւ մամունայի համար խռովէ ու նեղէ. հայր ու որդի, այր և կին, եղբայր ընդ եղբօր վրար անցընէ. թող . . . Սուսի քիչ մը կանգ առնէ. վասն զի՝ դէմը ուսումնական և լուսաւորեալ դար մը ելաւ. որուն մէկ ձեռքը ունի արդարութեան կշիռը բռնած ամեն բան ուղիղ չափելու, նաև ճիշտ քար մը՝ ինչ աստիճանի ոյս ունենալը հասկընալու համար. իսկ միւս ձեռքին մէջ խոշո-

րացոյց մը՝ բոլոր ստուգեանց , խաբէ-
ուածեանց , զրպարստուածեանց , անի-
րաւուածեանց , մասնուածեանց , յափրչ-
տակուածեանց , արծաթսիրուածեանց ,
նաեւ փառասիրուածեանց եւայն , եւ-
այն հետեւողները , վերջապէս Տէրու-
ածեան և Ազգային իրաւունքները ա-
նողորմաբար օտքի տակ առնողները խայ-
տառակելու , ու անոնց ամեն գաղտ-
նիքները երեւան հանելու համար :

Ասոնք ասանկ ցուցրնելէն վերջ՝
դատնանք մեր օրերուն հանդիպած սա-
լուսաւորեալ դարուս փանօրամայն , ու
մեջէն փնտռենք ու նայինք թէ այս օր-
վան օրս կան մի արդեօք դեռ աս չա-
րուածեանց հետեւողները՝ ես կ'ըսեմ
որ կան . և դեռ շատ կան : Բայց ո՞վ
են ասոնք , և վերի յիշածներուս ո՞ր
աստիճանաց մեջէն են պէտք է դիտ-
նալ : Ուստի՝ որչափ որ սա տկար յի-
շողութիւնս ու կարողութիւնս ներքե՛
համառօտաբար պիտի ցուցրնեմ :

Այնչեւ հիմա զուցածներս ընդ-
հանուրի վրայ ըլլալով , ամեն աստիճա-
նի տէր մարդ կրնայ իւր վրայ առնել .
թէ որ վերոյիշեալ անբաներուն գլուխ
և գործակից եղեր են : Բայց ասկէ

եաքը կրնայ ըլլալ որ մասնաւորի վրայ
խօսելովս՝ ոմանց ալ դպչելու հարկ
ըլլայ նէ՝ անոնցմէ ալ կը խնդրեմ, եթէ
հանդիպի անանկ խօսք մը որ իրեն կը
դպչի՝ նոյն վայրկեանը ճախ ճեռքը ճակ-
ափն վրայ դրած՝ այ՛ք և բէնը՝ մինչեւ և
օ § զրուցէ, ու ետքը ուշադրութեամբ
նորէն կարգայ, և անոր յարմար ուղի-
ղը և սխալը դատէ ։

Աշխարհիս ստեղծմանէ հետէ մար-
դուս վրայ երկու կերպ բնութիւն տի-
րած է՝ գիտութիւն և անգիտութիւն .
մէկը՝ մարդկային տկարութեամբ և
տգիտութեամբ շատ բաներու մէջ ան-
հասնում սխալիլը, միւսը՝ ո՛հ, իր
շահուն համար գիտութեամբ ու կա-
մաւ անհատնում չարութիւններ գոր-
ծելը ։

Առաջինը՝ թէ Աստուծոյ առջին
և թէ մարդոցմէ ներելիէ, եթէ ճանչ-
նայ սխալմունքները ։ Իսկ միւսը՝ ոչ
երկինքը և ոչ երկրիս վրայ ներելի չէ՝
և չի կրնար ըլլալ, քանի որ իր սխալ-
ման մէջ յամառեալ կը կենայ ։ Մէկին
գործածը՝ Նախահայրն մեր Ադամէն
մնացած ժառանգութիւն մըն է, որն
որ անգիտութեամբ գործածին սխա-

լուծիւնը ճանչնալով՝ կորսնցուցած մեծամեծ բարիքներուն նորէն արժանի եղաւ . Բայց միւսին՝ նոյնպէս անոր որդւոցը կայէնէն մնացած չարուծիւն մըն է . որն որ կամաւ և գիտուծեամբ բնելը ճանչնալ չուզելուն համար, մինչեւ ՚ի մահ Աստուծոյ պատուհասին հանդիպեցաւ .

Առաջինին ըրածը մեզի կը ցուցնէ որ՝ մարդ մը (որ և իցէ աստիճանի) անգիտուծեամբ՝ միշտ սխալական է , նաեւ մեծամեծ բաներու մէջ .

Իսկ երկրորդին գործածը կը յայտնէ որ՝ իրեն հողեղէն այսինքն՝ սխալական ըլլալը չի ճանչնալով՝ փառասիրուծեան ու հպարտուծեան չար կիրքերը վրան տիրելով՝ մեծամեծ չարիքներ գործել կուտայ նաեւ անմեղ բաներու մէջ .

Ահա անոնցմէ մեզի մնացած չարածառանդ և չար օրինակ մը , որուն վերջը՝ իրենց չար որդւոցը վրայ ազդեցուծիւն կամ բնուծիւն մը ըլլալով , հետեւանքներէն զարհուրելի չարիքներ առաջ եկաւ .

Կը սոսկամ զրուցելու որ աս երկրորդ չարին հետեւողները խիստ շատ եղած են մինչեւ ցայսօր . եւս առաւ

ւել Հոգեւորաց մէջ :

Մի՛ նեղանար ո՛վ Հոգեւոր ընթերցող, ու մի՛ բարկանար ըստ խօսքիս • Թէ որ կ'ընդունիս՝ եկու երթանք միտնանք գործատունները, ու մէջի եղած անհամար գրքերը քննենք փնտրուենք, ու անոնց մէջ եղած բիւրաւոր պատմութիւնները աչքէ անցընելով ու շարուածութեամբ կարդանք, ան ատենը կը նայիս որ շատը աս իմ զրուցածս կը վկայեն ու կը հաստատեն •

Իրաւ է որ Մարմնաւոր իշխանութիւնները աւելի չարութիւններ գործեր, անիրաւ պատերազմներ ըրեր, սոսկալի հալածումներ հաներ են • այլ առաւել մարմիններ սպաննելու զօրութիւն ունեցեր են • « յետ այնորիկ աւելի ինչ ոչ ունիցին » • Բայց Հոգեւոր իշխանութիւններուն գործած չարութիւնները Հոգիներու կորստեան միաստուած են, որն որ իրաւցրնէ սոսկալու ու փոխնալու բան է՝ ըստ Աւետարանի վկայութեամբը, « Երկնէցիք յայնմանէ որ կարողն է զոգի և ըզմարմին կորուսանել ՚ի գեհէնի » • Ուրեմն բսել է թէ՛ առաջինը միայն մարմնոյ թշնամի է, իսկ միւսը Հոգեւոյ •

Ուստի աս երկուքէն ո՛րն է աւելի մար-
դուս մնասակարը, կամ ո՛րն է Աստու-
ծոյ բարկութիւնը շարժողը, անտարա-
կոյս ետքիւր, Ասան զի բոլոր սուրբ
Գրքերուն վկայութեանը նայելով, աս
հոգւոյ մնաս առողներուն շատութիւ-
նը կ'իմացնեն. ու անոնցմով մարդուս
կրելու մնասները կը ցուցնեն, վերջը
ան հոգեկորուսաներուն դէմ Աստուա-
ծային անսահման սաստիկ պատիժներ
կը սահմանեն: Ասոր համար՝ «Լս առա-
ւել հոգեկորաց մէջ» ըսած ժամանակս,
անոնց ոչ պատուոյն և ոչ իշխանութանց
դէմ զրուցած կ'ըլլամ: Ուստի առաջ
երթանք ու աւելի յայտնի վկայու-
թիւններով հաստատենք մեր խօսքը:
Աստուածաշնչին մէջէն կը կարդանք որ՝
մարմնաւոր իշխանաց մէջ փորաւծն մը
շատ չարիքներ գործելու յանդգներ է:
բայց Աստուծոյ սիրելի ժողովրդի մը
Աստուածպաշտութիւնը չէ կրցեր դե-
րենք հեռացընել. բայց Հոգեւոր իշ-
խանաց մէջ Ահարօն մը. նոյն բարե-
պաշտ ժողովուրդը ընդդէմ Աստուա-
ծային պատուիրանին կռպաշտու-
թեան հրաւիրելով, Աստուծոյ բար-
կութիւնը ժողովրդեան վրայ ինջեցընե-

լու պատճառ եղաւ . ու վերջը ինքն ալ այն բիւրաւոր ժողովրդին հետ մէկ տեղ՝ արժանի չեղաւ այն Աւետեաց երկիրը մտնալու . որն որ Աստուած առաջուրնէ խոստացեր էր իրենց , թէ որ հաւատարիմ կենային .

Ասանկ և ասոր նման փարաւօններ և Ահարօններ շատ կը գտնուին , թէ սուրբ Գրքերուն մէջ և թէ ընդհանուր տիեզերական եւ եկեղեցական պատմութեանց մէջ և թէ ժամանակակից դէպքերէն , ամենքն ալ յայտնի վկայութիւններ կ'ընեն վերոյիշեալ խօսքիս ճշմարտութեանը .

Ասոր համար նորէն կը խնդրեմ սա վերոյիշեալ գրքերը գտնալու համար՝ աղէկ խառնէ Գրքատուները , թէ որ գտնաս նէ՛ ա՛ռ , բաց , և ուղիղ տրւումաբանութեամբ կարդա՛ այն տեղերը . կարդա՛ կ'ըսեմ , այն մարմնաւոր կռապաշտ իշխանաց գործած անհատնում չարութիւններնին , արիւնալից սոսկալի պատերազմներնին , ու հանած ցաւալի հալածումներնին՝ ընդդէմ Քրիստոսեայ հաւատացեալ ժողովրդոց . Արդեօք ինչ կրցեր են ընել . ո՛չ ապաքէն Քրիստոսի եկեղեցին աւելի պայ-

Ճառանալուէն ու երկինքը սուրբերուն
կարգը եվելցընելու պատճառ եղեր են,
Մարգարէք, Առաքեալք, Հայրա-
պետք, Վարդապետք, Ազնուորք,
Խոստովանողք, բիւրաւոր Մարտիրոս-
ներ և կուսանաց դաս մը, որն որ այս
օրուան օրս Եկեղեցիներնուս մէջ յըն-
ծութեամբ կր ածենք ։

Ահա մարմնաւոր իշխանաց մարդուս
մարմնոյն համար ըրած չարութիւննե-
րուն պտուղը ։ Եւ՛ Քրիստոսի Տեա-
ռըն մերոյ խօսքը, « Մի՛ զարհուրիցիք
ո՞ յայնմանէ որ սպանանեն զմարմին, և
ո՞ յետ այնորիկ աւելի ինչ ոչ ունիցին
ո՞ առնել ։ Ուրեմն այս իշխանու-
թեանց կողմէն վախ մը չի կայ մար-
դուս համար, գործած չարութիւննին
իրենց վրայ մնացեր է ։

Հիմա դարձուր այն գրքերուն միւս
երեսները, ու սոսկալով մը կարդա՛ և
չուտ անցիր ։ Վասն զի՛ ան ատենուան
Հոգեւոր իշխանաց ըրած այն հաւա-
տոյ սարսափելի կռիւներու պատճա-
ռաւ եղած զարհուրելի հոգւոյ վնաս-
ները, զզուելի՛ գայթակղութիւնները
և չար օրինակները որ եղեր են, հի-
մակուան մեր օրերուն հանդիպած չար

որով ցանոյ խռովարար եկեղեցականաց
պատիւ մը չընե՛ն 'ի զատ , աւելի ա-
մենք կը համարի , ու անոնց հետ հա-
ւասարութիւն կը գտնայ :

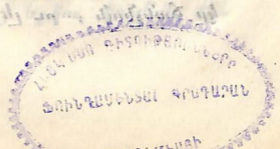
Ի՞նչ ըրեր են արդեօք ան ժամա-
նակուան մեր հոգեւոր իշխանները ,
քննե՛նք . Ի՞նչ ըրեր են նե՛՛ ես քեզի
հիմա համառօտելով մը հասկըցունեմ ,
դուն գնա՛ թէ որ կ'ուզես վերոյիշեալ
գրքերուն մէջէն ընդհանուրը կար-
դա՛ . Մտիկ ըրէ ու լսէ :

Մէկը նախանձէն շարժեալ եկեղե-
ցական մեծ պատուոյ մը հասնելու .
միւսը փառասիրութեան հոգեով լըց-
եալ աւելի իշխանութիւններու հաս-
նելու . ոմանք իր նկովեալ շահու մը .
ուրիշ մը արքայութեան բանալիքնե-
րուն տէր ըլլալուն համար , և այլն . ասոնք
ժամանակ ժամանակ երեւցած կերպ
կերպ սոսկալի կռիւներ ու վեճեր հա-
ներ են 'ի դայթակղութիւն ամենայն
հաւատաղելոց . ու իրենց խել քին յար-
մար ժողովուրդ ընտրեր , թագաւոր-
ները անգամ իրենց կողմը շահեր . եր-
կայն վիճաբանութիւն ու խռովու-
թիւններէ ետեւ , վերջը վերջը բիւ-
րաւոր անձինք մոլորցընելով Քրիստոսի

եկեղեցին կտոր կտոր ընելով վեճեր-
 նին լըմնցուցեր են շատ մը եաններով,
 (այսինքն՝) Կեստորեանք, Արիոսեանք,
 Մակեդոնեանք, Էլատիքեանք, Պիոս-
 կորոսեանք, Կրկնամկրտութեանք, և այ-
 լըն, և այլն, (ասոնք աղանդաւորք)։ Դար-
 ձեալ Եղատերեանք, Կալվինեանք, Օրն-
 քուիլինքեանք, և այլն. (ասոնք ալ բողո-
 քականք)։ Եւ դարձեալ Պապեանք, Եղ-
 սաւորչեանք, Սիսիթարեանք և Հասու-
 նեանք, և այլն, և այլն. (ասոնք ալ ուղղա-
 վառ և առնոց մէջ դեռ շատ եաներ կը
 գանձին)։ Այսոս Բրիտանի եկեղեց-
 ւոյն. կարգա ու սոսկացիր և ան անղերը
 գոցէ։

Ահաւասիկ հոգեւոր իշխանաց
 մարդուս հոգեւոյն կորսեանք հա-
 մար ըրած վիճաբանութիւններնուն
 հետեւանքները, ուստի՝ դարձեալ լի
 Բրիտանի վճիռը՝ որ կ'ըսէ. « Երկնչի-
 » ցիք յայնմանէ որ յետ սպանանելոյ
 » ունի իշխանութիւն արկանել 'ի գե-
 » հեն. այս ասեմ ձեզ յայնմանէ եր-
 » կնչիցիք »։ Ուրեմն վախնանք ու
 սոսկանք, ասանկ խոռվարար ու հոգե-
 կորուստ անձինքներէն, ըստ վճռոյն
 Բրիտանի։

1
 15068

Ուստի ահա իմ ըրած դատարննու-
թիւնս աւելի եւս կը հաստատուի վե-
րոյիչեալ գրքերուն տասնկ յայտնի և
հրատարակաւ վկայութիւններովը , ու-
րուն երեւելի լստուածաբանները ,
ու սուրբ Հայրապետները շարագրեր ,
հաւատարիմ հեղինակներու ձեռօքը ,
աւանդութեամբ մինչեւ այս օրս մեր
ձեռքը հասուցեր են . լսոր համար
պէտք է որ հաւատասեթէ կ'ընդունիս
անոնք . թէ որ գրաբառ հասկընալու
կարողութիւն չունիս նէ՛ համառօտ
աշխարհաբառն ալ կայ . և թէ որ
հայերէն չես հասկնար , կամ հասկնալ
չես ուզեր նէ՛ անոր ըսելք մը չունիմ .
աս պատճառաւ մեր գրքատան մէջ ե-
ղած բոլոր գրքերը, և դեռ ուրիշ Տը-
պարանէ ելած կամ ելալիքները Քեզի
համար ոչինչ են . քու տրամաբանու-
թեանդ յարմար բառ մը անգամ չես
գտնար . Ուստի գնա դուն քու խելքիդ
գտուովն յարմար ուրիշ գրքատուննե-
րուն մէջէն փնտրուէ , կարելի է որ
ուրիշ լեզուաւը գտնաս .

Իմ խօսքս այնպիսի անձանց համար
է , որոնք վերոյիչեալ գրքերուն յարգը
կը ճանչնան , ու լեզուէն կը հասկը-

նան . բայց ձեռուրնին անգամ առնել
չեն ուզեր . որով անգամ մը կարդա-
ցեր ու իրենց դիտաւորութեանցը
դէմ գտնալնուն , տանը վարի յարկը
մուտ սենեակի մը մէջ գոցեր ու զըմ-
ուեր են , աղէկ որ չեն կորսնցուցեր :
Թող գոցեն անոնք ու աղէկ պահեն
մենք ունինք զեռ ժամանակակից դէպ-
քերուն վկայութիւնները , որոնք աչ-
քոճխիս անսանք ու լսեցինք . Ուստի հա-
մառօտաբար անոնք ալ աչքէ անցունենք :

Այս եկանք հասանք՝ մօտակայ սոս-
կալի քանի մը դէպքերը պատմելու ,
որն որ հասարակութեան մէջէն՝ Թէ
եկեղեցական և Թէ աշխարհական շա-
տերը ականատես և ականջալուր եղած
են . ու ասոնց մէջ ճշմարտասէր ու
լուսաւորեալ մասը , յայտնի վկայու-
թիւներ կ'ընեն մեր պատմածներուն
ստոյգ և ճշմարիտ ըլլալուն :

Եսի և առաջ՝ սա երեսունը վեց
տարի առաջ եօթը Վարդապետաց վը-
րայօք հանդիպած եղելութիւնը քրն-
նենք , որն որ յիշեալ Աստուածաբան
Վարդապետները Հոգւոյն սրբոյ շնոր-
հիւր լուսաւորուած ազգասիրութեան
հոգւով վառեալ , երկու կողման մե-

ծամեծաց և ժողովրդոց հրաւիրանօքը
և հաւանութեամբը, Հայոց սուրբ Ե-
կեղեցին գացած, երկու հարիւր այս-
չափ տարիէ հետէ՝ եկեղեցականներու
թելադրութեամբը բաժանուած ընդ-
հանուր ազգային եկեղեցիները կամ
ժողովուրդը միացրնելու հոգ տարեր և
աշխատեր ու գլուխ հաներ էին: (Մ. Լուս-
նիքի Արք.) :

Եւ աս անտէնկալ գործքը որ յաջո-
ղեցաւ, ոչ թէ խօսքով՝ այլ գործքով
ըլայն ալ՝ ան ասննուան Հայոց Վե-
հափառ Սրբազան Պատրիարքին, ու
պատուաւոր եկեղեցականաց, և մե-
ծապատիւ Ամիրայից ստորագրու-
թեամբը ելած վերոյիշեալ «Հրա-
ւեր սիրոյ» ըսված գրուածքը ամե-
նայն հաստատութեամբ կը վկայէ :

Ուստի այս երկնային շնորհքը՝ որ
Աստուածային պարգեւ մըն էր մեզի,
և ընդհանուր ազգիս համար, որն որ
շատ ատեն կրնայինք ուրախութեամբ
վայելել ու անկէ օգտակար օգուաներ
բաղել բայց . . . . . :

Կըստսկամ և կը շփոթիմ՝ այս տեղս
խօսքս առաջ տանելու որ՝ ասանկ հոգ-
ւոյն Սրբոյ ամենաուստ շնորհիւր ե-

ղած միութիւնը 'ի հիմանց քակելու և քանդելու յանդգնեցան և տակնուվրայ ըրին :

Ո՞վ էր արդեօք , ու ո՞ր աստիճանաց անձինք էին՝ աս գործիս դէմ մաքառողը ու գրգռողը :

Այս մի՛ հարցըներ ու մի՛ վրնտըներ՝ ով սիրելի ընթերցող . վասն զի՞ դուն ալ Միլիարեանց պէս հերեօփկոս կ'ըլլաս . բայց ես ազատամիտ ու ճշմարտասէր անձ մը ըլլալովս , սա լուսաւորեալ դարուս մէջ գանուող արդարադատ անձանց դատաքննութեանը ապաւինած , խոհեմաբար արձակ համարձակ կը լայանեմ՝, ան ատենուան՝ այն սոսկալի խռովութեան պատճառեղօղները ու գրգռիչները : Ուստի լսէ ու մտիկ ըրէ ճշմարտութիւնը՝ եթէ կ'ընդունիս :

Երբոր այն վերոյիշեալ եօթը վարդապետները՝ այս գործը , ասանկ յաջողութեամբ գլուխ հաներ և լըմնցուցեր էին . ահա յանկարծ անդիէն սիրոյ և խաղաղութեան թշնամին , այսինքրն՝ նախանձը և չար ատելութիւնը ոտք կ'ելլէ , ու կը մոնայ խումբ մը շահախնդիր և տգէտ եկեղեցականաց

սիրար . ու կը գրգռէ անոնց խռովա-
րար ոգին . կը յուսահատին ու կը
տրտմին , ասդին անդին տապալարկելով
ու գլտորելով ճար մը կը փնտրուեն ի-
րենց անվաւեր շէնքերնին հիմնայատակ
ընելու սպառնացող միաբանութեան
գործը՝ ջնջելու ու անյայտ և անկարե-
ւիութեան մէջ ձգելու .

Գիշեր ցորեկ քնհատ մնալով , տը-
ները խորհուրդ խորհրդի վրայ կազմե-
լով , մէյմը կը վճռեն՝ մէյմը ետ կ'առ-
նեն . Հռովմ նամակներ կը գրեն՝
ետքը կ'աւրեն . վերջապէս խօսքերնիս
չերկընցընենք՝ երկայն վիճաբանու-
թիւններէ ետքը՝ իրենց խղճին հակա-
ռակ յիշեալ Աստուածաբան վարդա-
պետներուն ըրածին դէմ , լի զրպար-
տութեամբ սաստիկ բողոք մըն է կը
գրեն՝ . իբր թէ այն սիրոյ և միաբա-
նութեան գործը անվաւեր կերպով կա-
տարուեր է (վաւերականը ո՞րն էր) :
Շուտով ան ատենուան եկեղեցական
գլխաւորի մը զմուտիլ կը զմուեն , յետոյ
Հռովմ կը յուղարկեն , Ասոր վրայնա-

1 Այս անիրաւ բողոքին օրինակը Աստուածաւեր
անձի մը բով պահուած է , և զարմանալի բանն ան է որ
յիշեալ գործը բողոքովն այլակերպուած է . կը յուսանք
որ այն անձին ձեռօք ժամանակաւ կը հրատարակուի :

յիս խելքէ մտքէ չանցած՝ ընդդէմ
Աստուածային պատուիրանին զարհու-
րելի գործ մըն է մէջ աեղ կ'ելլէ :

Ի՞նչպէս . — Մարսափելի բանադրանք
մը :

Ո՞րու դէմ . — Որո՞ւ դէմ պիտի
ըլայ , հարկաւ Քրիստոսի Տեառն մե-
րոյ վերջին կտակին մէջը պատուիրած՝
սիրոյ և խաղաղութեան համար սկըս-
ուած միաբանութեան մը աշխատող ու
հետեւողներու դէմ . . . :

Ո՞վ ճշմարտասէր ընթերցող կ'աղա-
չեմ սա վայրկեանս ձեռքդ ճակատիդ վը-
րայ դրած՝ ինձի հետ մէկ աեղ խորունկ
մտածական մը ըրէ , ու ետքը ընթերց-
մունքդ շարունակէ :

Բանադրանքը առաջ իտալերէն գրու-
ուած , յետոյ ծուռուժուռ Տաճկերէնի
թարգմանուած , յատին եկեղեցիներ-
րուն մէջ բարձրաձայն կը կարդացուի
ու բոլոր տները , փողոցները կը հրա-
տարակուի :

Ահա ամեն աստիճանի անձանց ոգի-
ները՝ կ'արթննան . լեկեղեցականները՝
կը խռովին , ժողովուրդները՝ զերար
կ'անցնին . միամիտները՝ կը շփոթին .
տգէտները՝ կը հայհոյեն . չարամիտները՝

երեւան կ'ելեն. վերջապէս մէկ մեծ կրօնական շփոթութիւն մը, յետոյ ազգային կռիւ մըն է մէջ տեղը կ'ելէ, յետին գայթակղութիւն ընդհանուր ամենայն Ֆրիստոնեայ հաւատացելոց: Աններելի՛ մեղք. Սոսկալի՛ ոճիր:

Մէյմըն ալ ի՞նչ կը նայիս. ան վերոյիշեալ եօթը վարդապետները, չեմ գիտեր ի՞նչ բանէ վախնալով կամ կասկածելով, բուրդուփապուճ լեղապատառ կը ձգեն կը փախչին. անոնք որ քիչ մը առաջ սիրոյ և միաբանութեան մը համար շարադրուած « Հրաւէր Սիրոյ » կոչուածը ստորագրեր էին, Հիմա ի՞նչ եղան. ինչո՞ւ խռովեցան¹. Այլ քեզի նորէն շփոթութիւն մը. Մէկը կ'ըսէ անիծեալ և խաբեբայ Հռովմէականք, միւսը՝ չարաճճիք հերետիկոսներ և այլն, և այլն. Որուն վերջին ծայրը ուր հասնիր՝ այս օրուան օրս՝ արեւու ճառագայթներու պէս՝ աչքերնիս կ'առնէ. այսինքն՝ սաստիկ ատելութիւն և չար նախանձ մը. երկու կողման ազէտ

1 Այս եղելութիւնը ռամիկ ժողովրդեան աչքին խիստ դէշ գործ մը ցուցնելու համար՝ յիշեալ վարդապետները բառասնօրեայ ծովապահութեան և անմահ Պատարապէ արդիւեալ դատաւարտեցին:

ներուն սրտին վրայ տիրելով այն Աստուածային Սէրը, որում եղբայրսիրուն թիւն ալ կը կոչուի, բոլորովին հեռացաւ, անհետացաւ ու անյուսալի վիճակի մէջ դրուեցաւ: Ախտ'ս. Ուստի այս ժամանակակից ստոյգ պատմութիւնը համառօտաբար յիշելնէս ետքը՝ կը հարցունեմք հիմայ այն եկեղեցական անձանց ու անոնց արբանեկացը, (որոնք շատերը դեռ ողջ են, ու քանի որ կը յիշուի խղճերնին հարկաւ զիրենք կը տանջէ): Ի՞նչ ատենուան այս դէպքին պատճառ ու գրգռիչ որ եղաքնէ՛ արդեօք Չէր անիրաւ շահուն համար՝ ժողովուրդը խռովել չէր մի. անպաւեր դատերնիդ առաջ տանելու: Համար՝ ճրջմարտութիւնը հողին տակ ծածկել չէր մի: Բացայայտ բունք. ժամանակիս պարագաներէն ժառանգ մնացած, կամ դիպուածով գտնուած Ի՛թոռ մը չեկորսնցունելու համար չէր մի. բոլորովին լատինացեալ ըլլալով՝ ազգատեցուն թիւննիդ երեւան հանել չէր մի. ազգային լեզուն և Հայաստանեայց՝ սուրբ արարողութիւնները ջնջելու համար բունն միջոցներ չէր մի:

Բնդէմ Բիրիատոնէական սիրոյն եր...

կու բաժանեալ ազգ իրարու դէմ եղ-
բայրատեցու թեան հրաւիրելով, անոնց
ունեցած ատելու թիւնը՝ սաստկացնել
չէ՞ր մի։ Վերջապէս յետին գէշու թիւն
անմեղ ժողովուրդը գայթակղեցունե-
լով, անոնց հոգիներնուն կորստեանը
պատճառ ըլլալ չէ՞ր մի . . .

Սուրբ Աւետարանին մէջ Քրիստոս
Տէրն մեր չի՞ պատուիրեր որ՝ իրեն հա-
ւատացեալներէն մէկը գայթակղեցնե-
լու ըլլանք նէ՞ իրեն վային արժանի պի-
տի ըլլանք։ «Վայ մարդոյն յայնմիկ՝ յոր
ձեռն գայցէ գայթակղու թիւն»։ Արդե-
տօք այսչափ բիւրաւոր գայթակղու-
թիւնները ու անհասնում չար օրինակ-
ները՝ մինչեւ այս օրս Ձեր միաբանու-
թեան կողմանէ որ եղաւ ու դեռ կը
շարունակուի նէ՞ ի՞նչ պատասխան պիտի
տար, ու ի՞նչպէ՞ս պիտի արդարանար
այն պատուէրը ընող Քրիստոսի Տեա-
ռըն մերոյ ահաւոր ատեանին առջին։
Սոսկալ՞ է բան։ Ալ ուրեմն թողունք
աս մտակայ ցաւալի, մանաւանդ զզուե-
լի դիպուածին պատմութիւնը, որում
համառօտաբար քաղածնիս՝ բաւական
է, մեր «եւս առաւել հոգեւորաց մէջ»
ըսած խօսքերնուն հաստատութեանը։

համար . որովհետեւ ան ատենուան աս
գործին գլուխ և գործակից եղողները
եկեղեցական անձինք ըլլալուն ճշմար-
տութեանը ամենեւին տարակոյս չէ մը-
նացած . որում մեր ըրած ստոյգ պատ-
մութիւնը , ու իրենց խիղճը (կարելի է)
ողջ կեցած ամենայն հաստատութեամբ
կը վկայեն .

Ուստի՝ մենք այս գործին առաջին
անգամ պատմութիւնը համառօտաբար
յայտնելէս ետքը , ամեն պարագանե-
րով ընդհանուր պատմութիւննալուրիչ
ժամանակի թողլով , կ'անցնինք աւելի
եւս մեծ ու սարսափելի դիպուածի մը
յիշատակութիւնը ընելու , նոյնպէս հա-
մառօտ կերպով .

ինչպէս՝ հասարակութեան մէջէն
շատերուն յայտնի է վերոյիշեալ գայ-
թակղելի գործքէն հինգ վեց տարի ետ-
քը յետագայ զարհուրելի դիպուածը պա-
տահեցաւ , որն որ մեր ազգին համար
ցաւալի գործ մը եղաւ .

Մարդուս չարութեանը չափ չըլլա-
լը՝ սուրբ Գրոց յայտնի վկայութիւննե-
րովը գիտէինք , ու անկէ ծագած կերպ
կերպ կրօնական խնդիրներու պատճա-
ռաւ ցաւալի բաժանումներ ստեղծուի-

լը լսեր էինք • ուղղափառութեան դէմ
սաստիկ հալածանքներ ելլելով, շատ մը
քրիստոնեայ բարեպաշտ անձինք իրենց
սուրբ հաւատքներնուն համար վիշտք,
նեղութիւնք, մինչեւ արիւն և 'ի մահ
յանձն առնելնին՝ կարդացեր էինք • քայց
յետագայ վշտալի հալածանքին պէս հա-
լածանք մը (որն որ պիտի պատմեմք)
ոչ գիտէինք, ոչ լսեր էինք և ոչ կար-
դացեր էինք •

Առջի եղած հալածանքներուն կեր-
պին ու պատճառներու հետ բաղդա-
տելու ըլլանք, և ոչ մէկ նշոյլ կը գրա-
նանք ասոր կերպին ու պատճառին
մէջ •

Որովհետեւ ընդհանուր ազգ մը՝
իր հայրենիքէն դուրս վրոնառե-
լու համար, երկու մեծ պատճառ պի-
տի ըլլայ • Նախ՝ իր տէրութեանը ան-
հնազանդ, ու անոր դէմ գլուխ վեր-
ցուցած տպստամբութիւն մը հանել •
Երկրորդը, Մատուած հեռի արասցէ,
ուրիշ կրօնքէ եղող տէրութեան մը կող-
մէն, իրենց քրիստոնէական սուրբ հա-
ւատքին ուրանալու հրաւիրել •

Մնաց որ մեր ազգը քանի որ բա-
րեխնամ ու արգարագատ Օսմանեան

կայսերու թեան հպատակ եղած է, իր
տէրու թեան դէմ ամենեւին փոքր ինչ
անհաւատարմութեան կասկածի նշոյլ
անգամ չէ ցուցուցած, ինչպէս բուն
քրիստոնէութեան երկրորդական պարտա-
քերնիս է. իւր դարձեալ, յիշեալ մե-
ծազօր Տէրութեան թագաւորներէն
սկսեալ, բոլոր նախարարները, ու մինչ
չեւ անգամ իր ժողովուրդը՝ ազգերնուս
ամենայն կերպով հաւատարմութեամբ
ծառայելը կը վկայեն. Ուրեմն յայտնի
այսպիսի պատճառ մը չի կար իր հարա-
զատ հայրենիքէն դուրս շրջանաւերու.
Ուստի երկրորդ պատճառին մէջէն նա-
յիկը ու փնտրուենք, այսինքն հաւատք
ուրանալու համար՝ ոչ տէրութեան մը
կողմէն, և ոչ ալ ուրիշ կրօնք պաշտող
ազգէ մը՝ բունադատութիւն կար.

Որովհետեւ Օսմանեան յաղթօղ տէ-
րութիւնը՝ կոստանդնուպօլսոյ փրեւէն
հետէ, ամեն ազգի՝ թէ կրօնական և թէ
ազգային արտօնութիւնները ու ազա-
տութիւնները ամենայն կերպով շնոր-
հեր ու հաստատեր էր. իրաւ քանի մը
մասնաւոր ցաւալի գործեր առաջ ե-
կաւ ալ նէ՝ բուն Տէրութեան ներքին
կամքովը չէր, այլ կամ ժամանակիս պա-

րագաներէն ստիպեալ, և կամ ձեռաց տակէն խռովարար անձանց գրգռանօքք կատարուած գործքեր էին, որն որ շատ ժամանակ ուրիշ տէրութեանց մէջ ալ հանդիպեր է: Ուրեմն չէ, մեր բարեխնամ Տէրութիւնը՝ հաւատքի համար հիշ մէկ ժամանակ մեզ նեղած չէ. և ոչ ալ (ինչպէս որ ըսինք) ազգերնուս վրայ անհաւատարմութեամբ կասկած մը ունէր:

Հապա ինչ էր պատճառը, ինչ բանի համար աս ցաւալի դիպուածը մեր գլխուն եկաւ, որն որ ամբողջ Ազգերնիս բոլոր իր ստացուածքը կորսնցուցած, իր սիրելի հարազատ հայրենիքէն դուրս վռնտուած, Ասիոյ ճիւղնապատ լեռներուն մէջ տարիներով թափառական եղաւ. (Ո՞հ այս վշտալի դէպքիս սկըսուած ժամանակէն մինչեւ վերջը հանդիպած սրտակտոր եղելութիւնները մի առ մի յիշատակելու համար, ոչ մեր նիւթին համառօտութիւնը կը ներէ, և ոչ ալ մարդուս սիրտը կը դիմանայ. որում փուճ տեղը ու առանց մասնաւոր պատճառի, այնչափ նիւթական և բարոյական կորուստներ ունեցաւ մեր խեղճ Հայ Գաթօլիք ազգը):

Ուստի՛ աս գործիս ցաւալի ընդհա-
նուր պատմութիւնը Եւրիշ յարմար
ժամանակի թողլով, միայն այս բանիս
պատճառ ու գրգռիչները փնտրուենք .
և առ հասարակ գանալու համար ալ
ամենեւին դժուարութիւն չենք քա-
շեր . թէ որ ամեն նախապաշարմունք
մէկդի դրած՝ ութը տասը տարիէ հե-
տէ ազգերնուս մէջ անցած ու դարձած
եղելութիւնները ուղիղ աչքով հայե-
լու ըլլանք . Այլ հարկաւ .

Ահա անգին ժամանակ մը, հետը
բերած լուսաւորեալ դար մը, և ասոնց-
մէ ծագած գիտութեան լոյսը՝ ամեն
խաւարմունք փարատելով՝ նախապա-
շարման բիծերը անգամ ցրելով, վերու-
յիշեալ պժգալի գործին՝ գլխաւոր
պատճառ սա երկու պախարակելի չա-
րութիւնը յայտնելն . այսինքն, նախ՝
սաստիկ ու անմարելի ատելութիւն մը .
երկրորդը՝ մոռթ ու խաւար տգիտու-
թիւն մը, Ատելութեամբ՝ ազգութեան
թիւն ու շահասիրութիւն, տգիտու-
թեամբ ծուռ արամաբանութիւն կամ
ինքնակող աստուածաբանութիւն մը .

Ահա ասոնք էին այն սոսկալի հալա-
ծանքին մասնաւոր ու գլխաւոր պատ-

ճառները, որն որ ազգատեաց, շահա-
խնդիր խուճբ մը տգէտ աստուածա-
բանից սրտին վրայ տիրած կերպ կերպ ան-
ճոռնի արամաբանութիւններով, « պու-
» տին զաւղասը տըր, պաշգա շէյէ պէյն-
» զէմէզ. Յիսուսուն աչգընա հայածել
» օլմագ տըր. սիզի կէօրէլիմ, սօն նէֆէ-
» սինիզէ գատար տայանըն, տինինիզի
» ինքեար կէլմէօին, հէր տայըմ Սըրբա-
» զան Պապը հաթրընըզտան չըգարմայըն
» Օնասըղընըն, Ալահ քերիմ Կայն,
Լայն, Լայն, ըսելով ու քարողելով, ան-
մեզ ու միամիտ ժողովուրդը համոզե-
լով, իրենց նղովեալ շահուցր ու փա-
ռասիրութեանցը գործիք բրած՝ անխնա-
յաբար զոհեցին.

Ո՛հ ո՛հ. ափսո՛ս հաղար անգամ
ափսո՛ս.

Այսպէս՝ աս գործը ասանկ տաքցընե-
լէն ու մեծցընելէն ետքը, երբոր բանե-
րը գէշացաւ ու սաստկացաւ նէ՛ գէտ
մէկ բանով մը օգնէին, առաջքը առ-
նելու ճարը փրնարուէին, չէ, ան ալ
չի կայ. խեղճ ժողովուրդը գիշեր ցո-
րեկ կը օտանջուի, մէկ կողմէն միւս կող-
մը կիսնայ. կ'աղաչէ, կը պաղատի. օգ-
նութիւն մը գտնալու ճանքաներ կը

փնտրուէ . չէ . պէտք է որ հալածուի .
քշուի . ու աս սարսափելի գործը կա-
տարուի . որպէս զի իրենց հողոյ վրայ
շինուած տուներնին հաստատու թիւն
գանայ : Թող հազարաւոր ընտանիք մէկ
մէկէ բաժնուին ու տարարղնին . ձմեռ
առնն՝ ձիւներուն մէջ տապալաբէին .
ո՛հ , իրենք մէյմէկ դին ցրուած հեռու
էն հանդիսակից ըլլան , ուրախանան ու
զուարճանան , վասն զի շահերնին պիտի
շատնայ ու մեծնայ , ու այնպէս չորս
գրօշակ կրող փոքրիկ՝ բայց ալեկոծուած
նաւու մը նաւապետ պիտի ըլլան .

Ասոնք այնպիսի ճշմարտութիւններ
են որ՝ մէկը չի կրնար ուրիշ կերպով մեկ
նու թիւններ աալ . վասն զի՝ անժամա-
նակները շատ մը Աստուածափախ ու
խոհական անձինք , բանին էութիւնը
իմանալով , այս անվաւեր գործին բուն
պատճառ ու գրգռիչ եղողներուն գէմ
գանգամներ ըրին , անիրաւ շահու հա-
մար ըլլալը յայանեցին , եղելութեան
մէջ առելութեան ու ազգատեցութեան
հոգի ըլլալը երեւան հանեցին . վերջա-
պէս՝ Հռովմ բողոքեցին , Պօլիս խրա-
տական ու յորդորական նամակներ գրե-
ցին . Օարմանալին այն է որ՝ այս նա-

մահներուն մէջ քանի մը հատ ալ վերո-
յիշեալ տգէտ աստուածաբանից զը-
խաւորներուն ձեռօք գրուած է, որն
որ բոլորովին կը մերժեն այնպիսի սկըզ-
բունքներու համար դիմադրութիւն
ընելնին, և կը պարսաւեն այն անձին-
քը՝ որ բանը չի զայրացած, կրնային կեր-
պով մը տուաջքը առնել¹,

Եւ դարձեալ բոլոր արեւելք և ա-
րեւմուտք խնդաց ու ծաղրեց եղած-
ներուն վրայ, Գաղղիա, Մեգղիա, Ա-
ւստրիա, նաեւ Պօլիս. կը զարմանային
եկեղեցականք, կ'արհամարհէին ժողո-
վուրդք, ըսելով թէ՝ «Չերըրածը բան
մը չէ, այլ անխելքութիւն, տգիտու-
թիւն, Հոովմէական սիրահարու-
թիւն, ռամկօրէն էշնահատակութիւն
մըն է».

Աս խօսքերը ըսողները, ուրիշ կրօն-
քէ չէին, արտաքոյ եկեղեցւոյն Հոով-
մայ չէին, բայց՝ Աստուածավախ, ճրշ-
մարտախօս, խոհեմ, խիղճ ունեցող Աս-
տուծոյ պաշտօնեայ էին. Հոովմայ ա-

¹ Վերոյիշեալ նամակներէն քանի մը հատ բարեբաղ-
դութեամբ ձեռուընիս անցաւ: Մեղք որ նիւթին հա-
մառօտութիւնը չէր ներեր որ բառ առ բառ հրատարա-
կէինք, սակայն ուրիշ յարմար ժամանակ հրատարակելու կը
փութանք:

Թողոյն հաւատարիմանդամներէն էին ,
բարեսէր , աղատամիտ ու լուսաւորեալ
Եւրոպացի ժողովուրդներ են , որոնց
դեռ շատերը ողջ ըլլալով , մինչեւ այս
օրս նոյն ճշմարտութեան , նոյն դիտա-
ւորութեան վրայ հաստատ կեցած , այն
ատենուան՝ այս գործին անիրաւ ըլլա-
լը աներկիւղ կը քարոզեն . Եկեղեցա-
կանաց Թելադրութեամբը ըլլալը կը վե-
կայեն , ատելութեան ու շահասիրու-
թեան հոգւով ըլլալը կը ցուցնեն .
վերջապէս նոյն ատենուան գրուած ի-
րենց նամակները այս խօսքերով կը վեր-
ջացնեն . « Գլուխ առաքելոց սրբոյն
Պետրոսի վեհապետի Աթոռակալ , այն
Աստուածարեալ սրբազան Քահանայա-
պետները՝ ժամանակիս պարագաներէն
ստիպեալ՝ Հայոց ազգին այս փոքրիկ
մասը՝ սնորէնութեամբ զատեց , ու հո-
գեւորս հաղորդակցութիւննին կտրեց
նէ՛ նոցին յաջորդ Քահանայապետները՝
նոյնպէս ժամանակիս պարագաներէն
ստիպուած , այսպիսի երկիւղալից վտան-
գէն անմեղ ժողովուրդը խալըսելու հա-
մար , ժամանակ մը չէին կրնար կերպով
մը անօրինէր . Մենք կ'ըսենք , այո՛ . Թե-
որ բանին էութիւնը այն գլխոյն շտակ

հասկըցունէին, ու ըլլալիք խեղճու-
թիւններուն նկարագրութիւնը մի առ-
մի ընէին . . . . .

Քանի՛ քանի՛ անգամ նոյն Ս. Աթո-
ռէն՝ ժամանակ ժամանակ ըստ պարա-
գայից նայելով ասոր նման տնօրումներ
եղած է, և միշտ կ'ըլլայ . . . Որովհե-
տեւ՝ ու և իցէ խնդրոյ մը մէջ՝ երբոր
գլխաւոր մասն հաւատոյ չի կայ, այն
խնդիրը աստուածաբանական ուժով
կը լուծուի ու խոհեմութեամբ կը ար-
նօրիւնուի . . . Ախո՛ս որքանը ուշ իմաց-
ուեցաւ . . .

Աղէկ միտ դնեն, և ուշադրու-
թեամբ կարդան այս տողերը՝ այն տգէտ
աստուածաբանները, որոնք այս գործը՝
հաւատոյ կռիւ է, Քրիստոսի անուա-
նը համար հալածուել է, նահատակու-
թիւն է, մարտիրոսութիւն է ըսելով
ու ռամիկ ժողովուրդը համոզելով, յե-
տին թշուառութեան մէջ թաղեցին .

Ո՛հ, աս ի՞նչ անտանելի ձիւն է որ
մեր գլխուն եկեր է. ի՞նչ տգիտու-
թիւն է ինչ կուրութիւն՝ ՚է եղեր որ
խումբ մը տգէտ Աստուածաբանից ա-
տելութենէն ծագած, մեր վրայ գալիք
վտանգին անիրաւ ըլլալը չենք դիտած,

անոնց փառասիրութեանը անխնայ զոհ
ըլլալնիս չենք իմացած, նզովեալ շա-
հերնուն յաջողութեանը համար ըլլալը՝
միտքերնէս անգամ չէ անցած: Այնու-
հետեւ մեր ապագայ վիճակը, այօրինքն՝
մեր ազգային իրաւունքները, արտօ-
նութիւնները, ծէսերը, արարողու-
թիւնները և այն, նոյն տգիտաց բռնու-
թիւններուն տակը ճզմուիլը անգամ
մը գուշակուի չենք ըրած: Անաղ աւանդ:
Հապա դու ո՛վ երկնապարգեւ լու-
սաւ որեալ իսր, ու յարգելի ժամանակ,
քու լուսաւորութիւնդ՝ որն որ այս օր-
ունան օրս մեզի շնորհեցիր, արդեօք
ան ժամանակը ինչո՞ւ մեզմէ հեռացար՝
քու լոյսդ որն որ բոլոր աշխարհ ամե-
նայն կերպով լուսաւորեր է, ինչո՞ւ
այն ատեն մեր խաւարեալ աչքերը, նա-
խապաշարեալ միտքերը, քու կին բազ-
մաճաճանչ լուսոյդ միայն նշոյլովը չի
փարատեցիր: Այո, տգիտութեամբ և
կուրութեամբ՝ որոնք երկուքն ալ ան-
հաշտ թշնամիներդ, քու կին հեռի կա-
ցութեամբդ հանդիպեցաւ ադ զարհու-
րելի փորձանքները մեր վրայ:

Ինչ և իցէ աս կերպ ցաւերուն ու
ողբերուն ժամանակը անցաւ, այս օր-

վան օրս միայն յիշատակը կրնանք ընել,
որն որ անմոռանալի ու անշիջանելի
հուր մը եղած է մեր սրտերուն վրայ :
Դանք որ այս ցաւալի պատմութիւնը
ըրած ատեննիս, աչքերնուս դիմացը
նիւթական պատճառ մըն ալ կայ, ու
բում այն ժամանակը մերականըները կը
հնչեցընէին և ուղեղներնուս մէջ կ'սրտ
տային այն գրգռիչները, իբր թէ աշ
խարհականաց մէջէն պատուաւոր Ամի
րայ մը աս գործին առաջին պատճառ
և սկիզբ կը համարէին և կը քարոզէին,
և աս բանը մինչեւ ութը տասը տարի
առաջ բոլոր ազգայնոց սրտին վրայ Մա
օիս լեռան մը պէս կեցեր էր, իսկ
վերջին դէպքերը ու աւելի մօտ եղած
փորձերը ամենայն հաստատութեամբ
վկայեցին թէ առաջին պատճառ և ըս
կիցէ այն անձն էր, թէ չէ վերոյիշեալ
շահախնդիր ու փառասէր չլստուա
ծաբաններն էին :

Այս բանը աղէկ մը ստուգելու հա
մար մտերս ազգերնուս մէջ հանդիպած
գործ մը վեր 'ի վերոյ յիշենք, որն որ
ժամանակը չօգներ՝ յետին սարսափելի
չար քան Վառաջինն կրնար ըլլար ¹ :

1 Այս յիշատակութիւնը պատմութեանս կարգէն

Ասիէ ու թը տասը տարի առաջ՝ Ազգերն ու յառաջագիմ ու թեանը համար, և ՚ի սէր և խաղաղութեան օգտին բարեմիտ աշխարհականաց ջանիւքը ընկերութիւն մը հաստատուիլը բոլոր աշխարհք լսեր է և գիտէ. ու յիշեալ ընկերութեան կանոններուն մէջ հաւատոյ, ազգի և տէրութեան դէմ խօսք կամ գործք մը չըլլալն ալ յայտնի կը վկայեն. Ուստի՝ ո՞վ էին զանոնք որ այնչափ հակառակեցան, զինեցան, Ազգին ընդունելութեանը դէմ պատերազմեցան. յետոյ՝ մատնեցին, անիծեցին, հայհոյեցին, օրհնեցին, զրպարտեցին, ու զայն ՚ի հիմանց քակելու հնարքներ փնտրուեցին. Որո՞նք էին կ'ըսեմ արդեօք այն անձինքը որ յիշեալ ընկերութիւնը իրենց շահուն ու անվաւեր դիտաւորութեանցը դէմ գտնաւուն սոսկալի որոգայթ մը լարեցին ընկերութեան անդամներուն: Որոնց գլխաւորներէն մէկը աճապարելով ելաւ գնաց՝ ընկերութեան և ոչ մէկին մտքէն անգամ մը չանցած բանը տէրութեան մը Նախարարներու առջին զրպարտեց, ըսելով

չառ հեռուէ. բայց այս տեղ յիշուիլը ինքս հարկաւոր դատուեցաւ:

Թէ՛ « Այս ընկերութեան անդամներուն միտքը՝ բոլոր Հայոց ազգը իրենց հետ միացրնելով, Թագաւորութիւն մը կանգնել է ո՛ր Արշիամենասոսկայի՛ զրպարտութիւնն ։ Որուն հետեւանքէն ուրիշ բան չէր ելեր, բայց եթէ ընդ հանուր Հայոց ազգ մը մինչեւ ՚ի սրոյ և ՚ի հրոյ կը մատնուէր ։ Թէ՛ որ նոյն բարեխնամ Տէրութեան Նախարարները բանին էութեանը առաջուրնէ ստոյգ տեղեկութիւն չունենային նէ՛ մենք հիմայ ո՛ւր էինք, և կամ ի՞նչ պիտի ըլլայինք, բաց Օսմանեանց Պատմութիւնը աւշադրութեամբ կարդա, ու եղած դարձածներէն երեւակայէ ։

Մակայն դարուս լուսաւորութիւնը այսպիսի անհիմն զրպարտութեան և ոչ ականջ տալով՝ յանդիմանեց ու խրատեց ու այսպէս պատասխանեց, ըսելով « Ըրած խօսքդ ճանչցիր, Թէ՛ որ հին ժամանակը ըլլար մեր Տէրութեան մէջ գանուող ընդ-հանուր Հայոց ազգը աւրիւնալից գէտ մը կը դառնար ։ . . . . Ուստի՛ գնա Ազգդ խոհեմութեամբ կառավարէ ։ Վասն զի առ ընկերութիւնը ոչ Տէրութեան և ոչ ազգի վնասա-

կարէ, այլ առաւել պայծառութեան¹ օ

Ահա այսպէս մարմնաւոր իշխանութեանց կողմէն յիշեալ ընկերութիւնը ամենայն կերպով արդարացաւ, ու աւոր հաստատութիւնը վճռուեցաւ օ Նոյնպէս Ազգային ընդհանուր ժողովքի մը առջեւ հոգեւոր իշխանութեանց կողմնալ հաւանելով, թեւերնին վեր վերուցած ամենասուրբ խաչին զօրութեամբ բարձրաձայն օրհնեցին օ Անդամոց հետ հաշտուեցան, մէկզմէկ համբուրեցին, բայց ո՛ր Համբոյր նենգութեան օ

Այս գործը սա կերպով լըմնալէն ետքը՝ ուրիշ ի՞նչ պէտք էր ընելու օ հարկաւ երկու կողմը սիրով և միաբանութեամբ աշխատիլ և ՚ի յօգուտ ազգին ընկերութիւնը յառաջացնել, ու անկէ եղած օգնութիւններով որք և աղքատ տղաքը դաստիարակել, հասած անտէր աղջիկներուն օժիտ շինել, եկեղեցիներ հաստատել, լաւ կերպով դըպրոցներ կառուցանել, վաճառականու-

1 Այս խօսքերը ըսող Նախարարը դեռ «ըջ կեցած ամենայն պարագայներով կը վկայէ: Եւ ան ատենուան խօսակցութիւնները որ եղաւ այս զրպարտութիւնը ընող եկեղեցական գլխաւորի մը հետ, ազգային երեւելի անձի մը ըով դրուած օրինակը կեցած է:

Թեան արհեստը ազգերնուս մէջ ծաղկեցընել, ազգային լեզուն՝ ծէսը և արարողութիւնները հաստատ պահել ջընջելով այն ետքէն մտած լատինացեալ շնորհները, անիրաւութեամբ յախչտակուած ազգային իրաւունքները ամենայն ուժով պաշտպանել, անհետ եղած եկեղեցականաց պատիւը ճանչցընել ու զանտնք պատուել. վերջապէս ազգը ամեն կատարելութեանց լուսովը փայեցընելու դիւրին և կարճ ճանքան մը տածել. (Մտնք առաջին և հարկաւորները). յետոյ երկրորդական ընելիքները, կարողութիւն չունեցող արհեստաւորներու կերպով մը օգնել. հմուտ և խոհեմ երիտասարդները բանի մը ծառայեցընել. աղքատները լաւ կերպով հոգալ, հրոյ կիզեալներու օգնել, և այլն և այլն. Մտնցմէ ՚ի զատ ազգայնոց մէջէն փտտած ու հինցած ատելութիւնները վերցընելու ջանք ընել, անոր տեղը մեզի պարտու պատշաճ եղած եղբայրսիրութիւնը հաստատել.

Ահա ասոնք էին ընկերութեան նպատակը և անդամոց ընելիքները, որոնք ՚ի սէր ազգիս միաբանելով Մտուծոյ օգնութեամբը քիչ ատենուան մէջ պը-

տուղները կը վայելէինք Ռայց չէ՛ . աւսոնց ամենուն թշնամի եղող շահասիրութիւնը ու փառասիրութիւնը չէ թողուր, իր տունը փլցրնելու սպառնացող այսպիսի ազգագուտ ընկերութեան մը իր աչքին դիմացը տեսնել չուզեր . հասկա պէտք է ջնջել, կործանել, անհետ ընել և անոր հակամիտեայնները զրպարտել, մինչև 'ի մահ մատչել, որպէս զի՛ իր շահը չէ մնասուի, իր տունը չէ կործանի և իր չար դիտաւորութիւնները առաջ երթայ .

Անոր համար վերոյիշեալ ըսածներնուս պէս չեղաւ նէ՛ հարկաւ ուրիշ ճանքաներ մտածելու էր . Հարկաւ տգէտ ժողովրդեան միայրը պղտորելու էր . անոր՝ այսինքն, ընկերութեան բարոյական մասերը աւրելու էր, անհաւատութեան, բողոքականութեան, հերետիկոսութեան կամ հերձուածողութեան ցոյցեր, նշաններ կայ ըսելու ու քարոզելու էր . ազգը երկու բաժնելով մէկ մէկու դէմ ատելութեամբ զիրար անցրնելու էր . իր ոխը կրօնաւոր 'Բահանայներէն առնելու էր . պատճառ անոնք են ըսելու ու արգելելու էր . վրանին կերպ կերպ ազտեր քսելով Հը .

ուով՝ զրպարտելով՝ մինչեւ վանքերնին
հալածելու էր. Ասոնցմովալ չեղաւ նէ՝
ազգին օտացուածքովը երկայն ճանքոր-
դու թիւններով կայէթա, անկէց շըս
ուով երթալու էր, հոն յիշեալ ընկե-
րու թիւնը Տերութեան, Եւզէ, Կրմէ և
Բարոյ, վնասակար ցուցընելու էր. այս-
պիսի անտեղի զրպարտութիւններով
ընդհանուր եկեղեցականաց ժողովք մը
համողելու էր. վերջապէս՝ իր փափա-
քին հասնելու համար արգելման թուղթ
մը առած նորէն Պօլիս դառնալու ու
եկեղեցիներուն մէջ բարձրաձայն կար-
դալու էր. ու անով այն Տերութեան,
Ազգի, Կրմքի և Բարուց օգտաւէտ
ընկերութիւնը կասկածելի երեւցընե-
լով հիմնայատակ ընելու էր. Ո՛ր անխրղ-
ճութիւն, ո՛ր անմտութիւն, ո՛ր ատելու-
թիւն, Ասոնք երազ չեն, ցնորք չեն, այլ
եղած ու կատարուած գործեր են. ու
րուն հետեւանքէն ինչ բաներ ելաւ
նէ՝ ամենուն յայտնի է. և մենք համա-
ռօտաբար վարը քանի մը պարագանե-
րով պիտի յիշենք.

Ահա այս ատեղ աս յիշատակութիւնը
վերջացընելով, նորէն կը հարցընեմք,
ո՛վ էր այս վնասակար գործողութիւն-

ներուն գլուխ և գործակիցք • արդեօք
ասոնց մէջն ալ պատուաւոր Ամիրաներ
կային • բանը այս աստիճան զայրացընե-
լու աշխարհականաց կողմէն գրգռե-
ցին • առաջ մասնել, ետքը օրհնել, յե-
տոյ զրպարտել, մարմնաւոր իշխանները
խրատեցին • Թէ որ այս բաներէն գէշ
հետեւութիւն մը ելլեր նէ ի՞նչ պիտի
ըսէիք ու ի՞նչ պիտի քարոզէիք, հար-
կաւ ընկերութիւնը՝ ու զանի հաստա-
տողները պատճառ եղան ըսելով Չեր-
քածները բոլոր աշխարհի առջեւ ու-
րանալով, ըլլալիք արիւնհեղուցութիւն •
ներուն՝ հեռուէն հանդիսակից պիտի
ըլլայիք • Ուրեմն վայ Չեղօրինականացդ •

Ասանկ ամենուն յայտնի գիտցած
յիշեալ ընկերութիւնը խումբ մը շա-
հասէր եկեղեցականաց ձեռօք տակեր-
պարանքը առաւ նէ՝ ո՞վ կրնայ այնուհե-
տեւ համարձակիլ ըսելու Թէ՛ յիշեալ
հալածանքին առաջին գրգռիչ և կամ
այնչափ սաստկացընելու նիւթական
պատճառ աշխարհականաց մէջէն սրա-
ուաւոր Ամիրայ մըն էր •

Բայց և Թէ ատելութեամբ, անտե-
ղի զրպարտութեամբ, նախապաշար-
մամբ, կողմնակցութեամբ, անիրաւու-

Թեամբ կամ Թէ յետին աստիճան ար-
գիտութեամբ և պնդագլխութեամբ .
իրաւ է որ՝ ան ժամանակուան ար-
գէտ ժողովուրդը Հոգեւորաց Թելադ-
րութեամբ նիւթական պատճառ մը
յիշեալ Անճը կը համարէին , և (ինչ
պէս ըսինք) այնպէս ալ համոզուէր էին .
սակայն այս զբարտոութեան ինչէն ա-
ռաջ գայը , և աշխարհականաց կողմէն
բուն (ծածկուած) գրգռիչները ո՞վ
էին և կամ ի՞նչ սկզբունքներէ առաջ
գայը՝ դեռ հիմա չենք յայտնեք . այլ Թէ
որ հարկը ստիպէ՝ յարմար ժամանակ ընդ-
հանուր Այգային պատմութեան մը մէջ
պիտի բացատրեմք . Ասոր համար ահա
հոս կը վերջացրնեմք այս ջաւալն՝ մանա-
ւանդ զգուելի դիպուածիս քննութիւ-
նը . մեր « և ս առաւել Հոգեւորաց մէջ »
ըսած խօսքերնուս յարմար գտնալով :
Որովհետեւ այս զարհուրելի գործն ալ
նոյնպէս անոնց Թելադրութենէն առաջ
եկած ըլլալուն կասկածի անգամ չուքը
չէ մնացած : Եւ հարկաւ այս գործն ալ
կատարուած ժամանակը հանդիպած վա-
ն յից արժանի գայթակղութիւնները ,
բարուց և վարուց դէմ չար օրինակները ,
յետին գէշութիւն մարմնոյ և հոգւոյ .

Մասները մարդկային ազգին համար
մեծ հարուածներ էին :

Ուրեմն . . . թող աղէկ մտմբտան ու
մաքերնին բերեն բուն իրենց պարտա-
ւորութեանցը դէմ, հաւաք պաշտպա-
նելու պատրուակաւ այսչափ անիրաւու-
թեանց գլուխ և գործակից ըլլալին ,
և դեռ սյսօրուան շարունակութիւ-
նը . բայց . . . :

Ուղղափառութիւնը անարատ պա-
հենք ըսելէն , չըլլայ որ բողոքովին աղ-
տտան , Ֆրիստոսի բուն յաջորդները
մենք ենք ըսելով անոր պատուէրներէն
չի խոտորին . սուրբ Աւետարանին խօս-
քը բերաննին առած Յիսուսի Ֆրիստո-
սի տեառն մերոյ ահաւոր տեսնին դի-
մացը կեցած « տէր , տէր , ո՞չ յանուն
քո մարգարէացաք , ո՞չ յանուն քո դե-
ւըս հանաք . և զզօրութիւնս բազումս
արարաք » ըսած ժամանակնին , չըլլայ թէ
(աղէկ ակնջնին բանան) այն սոսկալի
ձայնին արժանի ըլլան « Ոչ երբէք գիտէի
զձեզ . ՚ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան
ոյք գործէք զանօրէնութիւն » Ո՛հ ,
դողալու և սարսելու ձայն . . . : Տող
տանք ու զեն նէ՛ մտածեն ու հոգ տա-
նին , մենք դառնանք մեր յիշատակու-

Թեան վերջը, ու նայինք թէ ի՞նչ եւ
ղան այն արքորեալ խեղճ ժողովուրդը օ

Երկու տարի միակերպ արամու
Թեամբ և հեծուԹեամբ իրենց օրերը
անցընելէն յետոյ՝ Աստուծոյ ողորմու
Թեամբը և մեր բարեխնամ (սմանեան
մեծազօր տէրու Թեան ինքնայօրժար կա
մօքը դարձաւ, եկաւ իր հայրենիքը
մերկ և բոկ օ

Ահա աչքդ որ դին դարձընէ իր
խեղճուԹենէ ուրիշ բան չէիր տեսներ օ
Ամիրան իր հարստուԹեան մեծ մասը
կորսընցուցեր, արհեստաւորը աղքատ
եղեր, աղքատը յետին չբաւորուԹեան
մէջ թաղուեր օ

Տուն, տեղ, խանուԹ ամեն բան
ոչնչացեր օ վերջապէս անտէր ժողովուրդ
մը բացը մնացեր էր օ Եւ ահա երեւ
ցան նաեւ հեռուէն հանդիսակից ե
ղող բազդ ատնդիրք կամ շահատնդիրք
հոգեւորականք ոմանք օ ցնծուԹիւն ին
մեծ էր ըրած յաղԹուԹեանց և որսեր
նուն վրայ օ Կ'ուրախանային և պայծառ
աչքով կը հայէին այս բազում վշտով
և նեղուԹեամբ յափշտակուած մաս մը
ժողովրդեան երեսն ՚ի վեր օ

Բայց դեռ եւս արամուԹիւն մը

զիրենք պաշարեր էր. վասն զի այս որսին վրայ տիրապետելու չորս դաշնակիցք իրենց բաժնին անհամբերութեամբ կ'սպասէին. Նրեքը հաւասարութիւն կ'ուզէր, բայց միւսը ընդ ամենուն վրայ ինքնակամ տէր ըլլալու կը փափաքէր. Մտոր համար գիշեր ցորեկ շփութութեան մէջ էր, կը մտածէր, հնարք կը փնտռէր միւս դաշնակիցները այս բաժնէն զրկելու, ու ինք մինակ վրանին բռնութեամբ տիրելու և ուզածին պէս կառավարելու:

Նա ահա ասոր ալ ճարք գտան. ինչ պէս ըսինք՝ երբոր ազգը այս խեղճ վիճակի մէջ էր, այսինքն ամեն բանէ զուրկ, սակի և ուրիշ մեծամեծ օգնութիւններու կարօտ. և ահա աս առիթը պատճառ առած մտան՝ մէջերնին, լալով ողբով և ցաւակցելով, (իբր թէ խոստովանող եղեր են) իրենց ամեն պիտոյքը հոգալու ու ձեռնառուութեամբ օգնելու խոստմունքներ ըրին. Յետոյ անոնց բարոյականին վրայ տիրելու համար աշխատեցան. քարոզութիւն, յորդորանք, խրատ, համոզումն ամեն կերպով՝ ի գործ դրին, որպէս զի միւս երեք դաշնակից ընկերնին անոնց առջին

գէշ ցուցընեն . — Ընոնք ուղղափառ
ուռթենէ հեռացած են , անոնց քարոզ
զութիւնը հերետիկոսական է . Հում
զանոնք կասկածելի կը ճանչնայ . Մենք
ենք բռն ձեր որբը , ձեր ուսուցիչը , ձեր
հոգեւոր հայրը , ձեր բարոյիչը , նաև ձեր
բնիւր եւայն ըսելով ու համոզելով ինչ
ըրին չըրին Ըղգին մէկ մեծ ագէտ մա-
սին (նաև մայրապետաց) սրտերնուն
վրայ աիրեցին ու աիրապետեցին , ու
ամեն ատեն զանոնք կունակ առած քը-
սան եռեսուն տարուքնէ ՚ի վեր անհա-
մար և անիրաւ կռիւներով ու վէճե-
րով սրբոյ հօրն մերոյ Դուսաւորչայ սա-
ժանելի չարչարանքով ու արիւնտիւր գըն-
ուած Հայոց աղգին այս փոքրիկ մասին
վայն ՚ի գլխուն բերին . և այս օրուան
օրս թէ նիւթական և թէ բարոյական
յետին թշուառութեան մէջ ձգեցին
Հումմէական Հայ կոչեցեալ ազգը .
Ընհամար և անիրաւ վէճեր ու
կռիւներ ըսելով լուռ չանցնինք , այլ
անոնցմէ երեւելիներէն քանի մը հատը
պէտք է որ յիշենք . Երբոր ժողովուր-
դը արսորէն վերադարձաւ , իրեն փա-
փաքին յարմար մեր Ըռատագութ ինք-
նակալին կողմէն շնորհուած Հոգեւոր

և Մարմնաւոր ազատութիւններով ճոխացած ինքնագլուխ զատ ազգ մը եղաւ . ի մարմնաւորս Ազգապետութիւնը հաստատուեցաւ , և ՚ի Հոգեւորս չորս դրօշակաւոր . . . նաւապետը երեւան երաւ , որուն այսչափ ատեն անոնք կրելու համար քանի որ կը յիշէր՝ հարկաւ բերնին ջրերը կը վաղէր :

Ինչեւիցէ՝ ահա փափաքին հասաւ , ամենայն ինչ կատարուեցաւ , ալ այսուհետեւ եկեղեցական և աշխարհական մէկ մէկու հետ սիրով պլոււած , հասուն խորհրդով՝ սա ալէկոծուած նաւը գոնէ յաջողութեամբ իր ճանքան շարունակէին , ժամ մը առաջ նաւահանագիտոր հասնելով , բազում փոթորիկներէ մնասուած տեղերը նորոգէին , այսօրինքն յիշեալ ժողովուրդը շատ մը վէճերէ և կռիւներէ ձանձրացած ու հոգնած քիչ մը խաղաղութիւն գտնէր .

Չէ . ահա նորէն գլուխ վերուց շահասէրը ու ապստամբեցաւ ազգատեսցը . Ահա նորէն ուրիշ խռովութիւն մը . հապիւ թէ ժողովուրդը նոր շունչը առեր էր , առ քեզի ազգային և կրօնային խմորով շաղուած խնդիր մը .

— Ի՞նչ է արդեօք . նորէն եօթը

վարդապետք խնդիրի կողմը գացեր են
իսկ միաբանութեան մը վրայ խօսելու
և կամուրիչ ազգէ պատուաւոր Ամի-
րայ մը եկեր է զանոնք գրգռելու ու
հալածելու : — Չէ՛ . հիմայ ալ կրօնա-
ւորները հերետիկ¹ եղեր են : — Ի՞նչու ,
ի՞նչ բանի համար : — Որովհետեւ ազ-
գը իր ազգութիւնը ուրանալ չուզեր ,
ու իր Նախնեաց աւանդութիւնները
ամբողջ կ'ուզէ պահել , (որնոր ազգին և
անոր եկեղեցւոյն պայծառութիւնն է)
այսինքն է ծէս արարողութիւնը , ազգա-
յին իրաւունք և սովորութիւնը : որուն
մէջ հաւատոյ էական մաս չիկայ և չիկր-
նար ըլլալ : Յիշեալ կրօնաւորները ազգիս
գիտուն մասին հետ միացած՝ այս ար-
գարացի վէճը ամենայն դժով կը պաշտ-
պանեն , և ասոր համար է որ հերետի-
կոսութեան պատճառով արժանի կ'ըլլանկոր՝
— Ի՞նչ ըսել է , անոնք ալ ազգաւ Հայ
չէ՛ն , և իրենց սուրբ Նախնեաց աւան-
դութիւնը չէ՛ն մի ընդունիր : — Չէ՛ .
կաթովիք եմք կը պատասխանենկոր , մենք
Հայու սուրբերը աղէկ մը չենք ճանչ-

---

1 Ուրեմն երանի է այն ազգին որ իր արդար իրա-
ւունքը պաշտպանելու համար այսպիսի կեղտ ածական-
ներով կը բամբասուին :

նար. — Ռայց մենք գիտէինք որ ամեն
ուղղափառ ազգք կաթողիկոսութեամբ
կը պարծենայ. վասն զի կաթողիկոսութիւ-
նը հաւատք է. ուրեմն ասոնք ազգու-
թիւն ըսուած բանը չէ՞ն մի ընդունիր,
իրաւ է կ'ըսեն թէ « Հայու սուրբե-
րը աղէկ մը չենք ճանչնար »: — Ի՛հ,
խիստ նեղի եկած ժամանակնին անոնց
անուները կուտան, և ազգութեան
վրայօր ալ՝ տակէն գէշ հետեւութիւն
մը չեղելու համար՝ խղղուք ճայնով մը
կը պատասխանեն թէ՛ լատինացեալ
Հա . . . ա . . . յ եմք, Գաթօլիք եմք:

— Մի՛ նեղանար եղբայր, բան մըն ալ
հարցընեմ. ասոնց բուն ծնունդը կամ
սնունդը ո՞ր կէ է. — Ան չիտեմ, ասոր
պատասխանը ինձմէ մի՛ առաջարկեր.
կ'ուզես նէ իրենց հարցուր. — Ինչեիցէ
անոնք տգիտութեամբ և անմտութեամբ
զրոյցներ են. դեռ եւս յայտնի ըսէ թէ
վերոյիշեալ կուռոյն բուն էական պատ-
ճառը ի՞նչ է ին կամ ո՞ր կայացաւ.

Որովհետեւ ամեն բանին ճշմար-
տութիւնը յայտնի ընելու համար շա-
րադրած եմ այս Յօդուածը, և մինչեւ
հիմայ ալ խոստմունքս կատարած եմ,
ուստի այդ հարցմունքիդ ալ պատաս-

խանը աներկիւղ և համառօտելով սա
երկու խօսքը կ'ըսեմ, այսինքն այն քա-
նի մը անգամ յիշուած խռովարար հո-
գեւորականք ոմանք իրենց շահուն հաս-
տատութեանը համար պարտաւորուեր
էին ազգութեամբ մեզի սիրելի եղած
Հայութիւննիս մոռցրնել կրօնականու-
թեամբ՝ մեր երեւելի ու սուրբ Հայ-
րապետներնուս հաստատած արարողու-
թիւնները ու ծէսերը ուրացրնել:

Ահա այս երկու յայտնի էական պատ-
ճառներ էին յիշեալ կռուոյն ծագմանը,
որուն այն կամաւ տգէտ և ազգատեսց
կարգաւորները հանդերձ կողմնակից
ժողովրդով գլուխնին տաքցած ըրած-
նին թողածնին չէին գիտեր: Մինչեւ
անգամ այն սուրբ և պաշտելի արարո-
ղութիւննիս ծաղրելով, առնները, փո-
ղցները, մինչեւ անգամ սրճանոցները
և գինետունները կը բամբասէին և հա-
սարակութեան միտքը կը պղտորէին ը-
սելով, « Վարագոյր նէ տիր, հէյալ մը
» օյնայաճապ. քշոց նէ օլմալը գաթըր
» քէրվանը կէչէյօր կիպի, տահա պիր
» թագըմ Դրմէնի եօլունտա շէյլեր...
» տօղրուսու հիչ պիրինի գապուլ իտէ-
» մէյիզ... » եւ այլն, եւ այլն:

Ասոնք անմիտ ժողովուրդեան՝ հասարակ խօսքերն էին. բայց բուն իրենց գլխաւոր (այլեւ ոչինչ) բաներու համար մինչեւ այսօր բազում գայթակղութեամբ ըրած՝ դիմադրութիւննին ու հակառակութիւննին քննելու ու պատմելու մեր համառօտ նիւթը բաւական չիներելով, հիմակու հիմայ այն կտորները զանց կ'ընենք. որովհետեւ մօտերս հրատարակուելիք տետրակի մը մէջ անոնց միայ մասնաւոր պիտի խօսիմք :

Միայն այսչափը յիշենք թէ՛ կոյր զկուրայն պորձը այնպիսի կերպարանքով զայրացուցին ու սասակացուցին որ, ան առնուան հռովմայի հայրապետը, երանաշնորհ Գրիգոր Ժ.Օ. սրբազան Պապը սաստիկ յանդիմանութեան կոնդակ մը խաւրելու ստիպուեցաւ. որուն մէջ հայաստանեայց արարողութիւնները ամբողջ « Սուրբ և պաշտելի » կը կոչէ ։ և անոնց դէմ հակառակողներուն եկեղեցական պատիժներ կը սահմանէ ² :

1 Այս անմիտ ժողովուրդ ըսածնիս՝ ըմբերցողը պիտի հասկընայ Ասիոյ լեւոնդէն եկած կրօնամօլ Գաղատացիները :

2 Այս կոնդակը Հռոմէն Պօլիս, Պօլիսէն Հռոմ բանի մը անդամ եկաւ զնաց, բայց հիմայ ուր է շէյտենք : Էւ ասանկ ազդային խնդիրներու վրայօր եկած բանի մը վաւերական կոնդակները ի յօդս կը շօջեն :

Եւ սակայն ինչ ըրին չըրին (ընդդէմ քահանայապետական հրամանի) վերջապէս քանի մը բան այլայլեցին այն փառասէր և խռովարար ազգասեպաները¹ ։

Ասոր վրայ ազգին խոհեմ մասը՝ բանը նորէն չի տարնալուն համար ահամայ ըռացան ու հաւանեցան . և ահա կրօնիւն ալ վերջացաւ . Ուրեմն մենք ալ դադրեցրնենք աս խառնիճազանճ կամ կերպով մը ծաղրելի պատմութիւնը ։

Այս ետեւէ ետեւ ձախորդութեամբ եկած խռովութիւններուն վրայ ազգը ժամանակ մը հանգստացաւ ու հանդարտեցաւ , այն երկու խոհեմ ու Աստուածալախ առաջնորդաց ձեռօքը . որում այն ժամանակը մէկը հոգեւորս՝ միւսը՝ ի մարմնաւորս անթողներու վրայ նըստած՝ ամենայն փութով կը հովուէին իրենց յանձնուած այս բազում վշտալից փոքրիկ հօտը ։

Եւ այս հանգստութիւնը՝ խաղաղութեամբ հարկաւ երկայն պիտի տեւէր , այնուհետեւ խռովութեան պրղտիկ պատճառ մը չի պիտի ըլլար , այլ հան-

¹ Եղած փոփոխութիւններուն ինչ ըլլալը հասկընալու համար մէկը Հռովմէական և Լուսաւորչական եկեղեցեաց այցելութիւն ընելու է , և անմիջապէս կ'իմանայ :

դարսուութեամբ, խոհեմունութեամբ, եղբայրսիրութեամբ մէկ մէկու հետ սիրով վարուէին, մէկ մէկու ըրածին սրտանց ներէին, ազգին օգտին աշխատէին, ջանք ընէին, հոգ տանէին, ու եղած անցած բաներուն սասորդ լուսնն պահէին. էւ իրօք ալ այնպէս էր միակերպ տասնըհինգ տարի. և մենք ալ այն խաղաղութեան տունները ազգին հետ մէկտեղ թէ հոգեւորս և թէ մարմնաւորս ուրախութեամբ և ցնծութեամբ վայելցինք.

Նաեւ եկեղեցական և աշխարհական հանգիստ և հանդարտ իրենց օրերը կ'անցրնէին. ամեն բան ճանբովը առաջ կ'երթար. եկեղեցական տօնախումբութիւններու խուռն բաղմութիւն կը ժողվուէին, ազգային ժողովքներու փոփաքով կը վազէին, իրենց պարտքը հոգեւոր և մարմնաւոր՝ կը հատուցանէին. իայց... ո՛հ թշուառութեանս, մե՛ղք որ շատ երկայն չիտեւեց.

Այս խաղաղ ու հանդարտ ժամանակները՝ այն վարձկան և գրգռիչ հոգեւորաց գաղանի թելադրութեամբը ազգիս այս անգին խաղաղութիւնը տանն ու վրայ բերելու համար՝ մէկ

կողմէն միակերպ լարուելու որոգայթ-
 ները միամիտ անձինք կերպով մը չէին
 գուշակեր . աչքերնուն դիմացը կեցած
 բարակ քողերով ծածկուած աղգակոր-
 ծան ծպտեալները չէին տեսեր աղգիս
 մնացած իրաւանցը դէմ՝ մէկ մեծ և ա-
 հարկու պատերազմի պատրաստութիւն-
 ները ամենեւին չէին երեւակայեր .

Եւ յիրաւի յիշեալ խաղաղութեան
 տարիները դեռ չի լըմնցած , խռովուե-
 շարժումները երեւցաւ , յառաջապահ
 անիրաւները մտեցան , և ահա սկսաւ
 աղգիս մէջ խնդիրները յուզուիլ , ծա-
 նուցագիրներ , ժողովքներ , արտունջ ,
 բողոք , աղերսագիր ամեն բան ՚ի գործ
 դրուելու , որպէս զի բրած առաջար-
 կութիւննին ընդունուի . ի՞նչ էր ար-
 դեօք .

ինչ պիտի ըլլար . վերոյիշեալ հոգե-
 կորուստ խռովարարները իրենց չար դի-
 տաւորութեանցը քով յարմար լինձ մը՝
 գանկով մէջերնին դաշնադրութեամբ
 ժողովուրդը կամ ազգը հոգեւորս և ՚ի
 մարմնաւորս մէկը ծախսեր միւսը ոչինչ
 դնով առերէր . և այս դաշնադրութիւ-

---

1 Այս անձրան ատենները իր խաբէսայ հնար-
 ճրոյճը կերպով մը աղգիս սիբեիին եղած էր :

նը գաղտնի հաստատելով Արեւմուտք
խրկեր, հոն ալ խարդախ եկեղեցակա-
նի մը ձեռօք և Պիւսպոնի զմուտք Լաւ-
րացոյցի էին։ Հիմայ ասոնց ըրած առա-
ջարկու թիւնը (ըրած պայմաններնուն
համեմատ) այս բանին ժամ մը ա-
ռաջ կատարուելուն փափարովը կ'ու-
զեն որ յիշեալ Անճը երկրորդական
պաշտօնատէր մը ըլլայ։ Եւ այս բանիս
յաջողուելուն յայտնի պատճառ մըն ալ
ցուցրնելու համար, ան ատենու ան ազ-
գիս հոգեւորապէս գլուխ այն Բաջ
ճերունիին փայղը պարտու թիւնները
նելով՝ որչափ ձայն ունէին նէ կը պօ-
ռային ըսելով թէ « չի կրնայ կոր իր պաշ-
տօնը մինակ վարելու, վասն զի ձեզ է,
Յոյ է, Գոյ է, Խոյ է, Կարճարեւ է, (գաղտ-
նի) միւս երից կուսակցի զաշնակցաց կող-
նակցի »։ Չկատեմ գեռ ուրիշ եմել խօս-
քեցով կը մեղադրէին։ Ուստի այս ան-
տեղի գանգաւաններնուն տակը ծածկը
ված անիրաւու թիւններէն ազգիս բա-
րեմիտ մասը անտեղեակ ըլլալով համ-
զուեր, ընդուններ, ու անոնց խնդրա-
նօքը յիշեալ Անճը միաբան հաւանու-
թեամբ այն ճերունի գլխաւորին օգնիչ
ընտրելով անմիջապէս Հռոմ յուղար-

կեր էին, որն որ երկու ճանքորդու-
թենէ հետէ՝ մէկին գլուխը ճա-
թած, միւսին զգեստը ներկուած ե-
լաւ եկաւ իր պաշտօնը վարելու ։

Ահա նստաւ երկրորդական աթո-
ռին վրայ ազգիս ապագայ այս ցաւալի
վիճակին պատուհասը ։ Բայց միեւնոյն
տեսքով ։ Ինչպէս առաջ նոյնպէս հիմայ,
հասուն, խաղաղ, հանդարտ, կամաց
և անուշ խօսող, ինդում երես, իբր
աչտաչ և ազգիս գլխուն եկածներուն
վրայ ցաւակցող ։ վերջապէս ժողովրդեան
համար իր անձը շնորհ- պատրաստ գրտ-
նուող ։ Ասոնք այսպէս տեսնելէն վերջը
ազգն ալ հարկաւ ասոր այս կերպ խար-
դախ վարքէն ու բարքէն խաբուելով Ազ-
գապետութեան պաշտօնն ալ ամենայն
ապահովութեամբ անոր ձեռքը յանձնե-
լու էր, և իրօք ալ այնպէս եղաւ ։

Կարծես թէ Աստուածային կարգա-
դրութիւն մըն էր այս անձին աս կերպ
շուտ շուտ յառաջանալով Ազգերնուս
վրայ այն վերջի ճախորդութիւններն
ալ ժամ մը առաջ անոր ձեռքը կատար-
ու էին ։ Վասն զի հազիւ թէ յիշեալ եր-
կու պաշտօններու հասեր էր, նայիս
այն Ազգիս խաղաղութեանը ու բարե-

կարգութեանը ջանացող ու յարատեւող Հոգեւոր հայրերնիս՝ անյուշաւի ժամանակ մը յանկարծ իր կեանքը կը լրմնցրնէ 'ի սուգ և 'ի արամութիւն Հայ կաթողիկ ազգիս՝ 1

Գնաց հանգստացաւ երանելին իր յաւիտենական տեղը, բայց իրեն հեղբնութենէ, միամտութենէ ու բարեւորութենէ տուաջ եկած մէկ մեծ սըխալմունք մը Աղգիս վրայ բնծայ և ժառանգ ձգեց, որուն հետեւանքէն ելած սոսկալի կռիւները, հոգւոյ մնաս գայթակղութիւնները՝ պատճառ եղող անձանց քիչ մնաս պիտի չընէ։ Ինչեւիցէ մենք մեր խօսքը բացատրենք։

Այս անգամ և ժամանակ ըսածնիս վերոյիշեալ նորահաստատ Ազգապետութեան պաշտօնը վարող անձին ազգային սահմանադրութեանը դէմ գաղանի և անիրաւութեամբ (ինչպէս վերը ըսինք) դաշնադրութեամբ ծախու առած Հոգեւորական գլխաւորութեան Յաջորդութիւնն էր, որում Հանգուցելոյն թաղման հանդիսին օրը աղօթքներուն մէջ

« Այս անուն գլխաւորի » ըսելով երեւ

1 Ժամանակաւ յիշեալ ծերունի և անկէ առաջ եղող այն Աստուածամասի հովուին մահուան պատճառները պիտի բացատրուին։

ւան հանեց, որն որ սարիներով պահ-
ուած ըլլալն՝ ալ յայտնուեցաւ, Ահա
զարմանք մեծ պատճառեց հանդիսիս
ներկայ գտնուող ժողովողեան և ընդ-
հանուր Ազգիս. նորէնոր խաղաղ միտ-
քերը խռովեցաւ, հանդարտ ոգիները
զայրացաւ ու գրգռեցաւ, եղելու թեան
անիրաւ ըլլալուն վայ մեծապէս գայ-
թակղուեցաւ ու սաստիկ բողոքեց, և
անմիջապէս ասոր առաջքը առնելու հա-
մար քանի մը օրէն Եկեղեցականներէ և
աշխարհականներէ բաղկացեալ ընդհա-
նուր ժողովք մը կազմուեցաւ Մայր եկե-
ղեցւոյ մը մէջ, որուն հինգ վեց հարիւր
հոգի ներկայ էին.

Այս ժողովքին սարսափելի նկարա-
գրութիւնը ընելու մարդկային սիրտ
չի դիմանար, անոր ամբողջ յիշատա-
կութիւնը բարեսրտաց զարմանք և սոս-
կումէր բերէ. Որովհետև ժողովողեան
սոսկալի ազաղակը, խօսքերուն մէկ մէկու
խառնուիլը, եկեղեցականաց և անոնց
համամիտ տգէտ աշխարհականաց ընդ-
դիմութեանը պատճառաւ գործին ա-
ւելի սաստիկանալը՝ կերպով մը Ռաբե-
լոնի աշտարակը կը յիշեցընէր. Օգոր օ-
րինակ՝ մէկը Արդարութիւն կը գօչէ,

միւսը անիրաւութեամբ դէմ կը դնէ .
ուրիշ մը իրաւունքս կը պօռայ, մէկա-
լը չըլլար, չըլլար կը պատասխանէ . ու
մանք ո՛ր անխիղճ մարդիկք, Աստուած
կայ երկինքը կը գողան, միւսները ար-
համարհելով ականջնին ամուր մը կը
գողեն . Դեռ եւս բարկութիւն, ա-
նէճք, ստութիւն, խարդախութիւն,
պնդագլխութիւն, տգիտութիւն, Աս-
տուծոյ տաճարին մէջ չի վայելլու զրոց-
ներ՝ ամենն ալ հոն տեղ ՚ի գործ դրուե-
ցան .

Աններեղի՛ գայթակղութիւն .

Իայց ո՛վ ժողովիս ներկայ եկեղեցա-
կանք, դուք ո՛ւր էք . ո՛ւր է Չեր Հո-
գեւորական պարտաւորութիւնները .
ո՛ւր է ճշմարտութիւն և արդարու-
թիւն, ո՛ւր է հեղութիւն ու խոնար-
հութիւն . ո՛ւր է խոհեմութիւն, խը-
րատ կամ յորդորանք . ո՛ւր է խռովու-
թեան առաջ քը առնելու համար՝ քիչ
մը Չեր կողմէն զիջանիլ ու անոնց ար-
դարացի խնդիրները կատարել . Ո՛ւր է,
ո՛ւր է . . .

Ի՞նչ կ'ըսեմ ես ու ի՞նչ կը փնտը-
ռեմ . անոնք այս բաները շատոնցուրնէ
՚ի վեր՝ իրենց անիծեալ շահուն համար՝

որը ուրացեր, որն ալ ոչինչ գնով, այսինքն եռետուն դահեկանի ծախեր ու անիրաւութեանց ձեռքը մասներ են. Մտոր համար հարկաւ ցածութեամբ լուեն ու փախստական ճանքաներու պիտի հետեւին. որպէս զի գողութեամբ յափշտակուած ինչքը իր ափրոջը ետ չի դարձընեն. Եւ ամենեւին չի տայու համար ալ ինչ ըլլայ նէ ըլլայ՝ անալ հոգերնին չէ, կ'ուղէ ամենատուրք տաճարը պղծուի, կ'ուղէ հոգիներու յնաս ըլլայ, և կ'ուղէ մահ ըլլայ, անանկ բաներէն ամենեւին չեն այլայլիր... Մտոնց աս կերպ րնթացքը Մտուծոյ ահեղ դատաստանին ձգելով՝ դառնանք ժողովրին վերջին որոշմանը ու նայինք թէ ի՞նչ բանով վերջացաւ .

Ինչպէս ըսինք՝ գործը այս կերպ անորոշ վիճակի դիմելով, ժողովիս մէջէն խաղաղասէր ու բարեպաշտ պատուաւոր Ամիրայ մը՝ նոյն ատեն բանին էութեանը աղէկ մը տեղեկանալով, յետին աստիճան սաստկացած խռովութեան առաջքը առնելու համար՝ սկսաւ բազմութիւնը բազում տառապանօք համոզել, այս անիրաւ յափշտակութեան հետեւանքէն գալիք ամեն չարիքներուն պա-

տասխանատուութիւնը իր վրան առնելով :

Ասոր վրայ ժողովը քիչ մը խաղաղացաւ ու ձայնը մեղմացուց . որովհետեւ ընդհանուր Ազգը այս խաղաղասէր անձին վրայ կատարեալ համարմունք ունէին , և Ազգային իրաւանց պաշտպան ըլլալուն ամենայն վստահութեամբ ապահով էին :

Ուստի այս Ատուածասէր Ամիրան բարեմտութեամբ (ըսենք՝) ջանալով ու աշխատելով երկու կողման խօսքերը միացընելով , գործը թեթեւցուց ու քանի մը գլուխ կապեց . այսինքն՝ վերոյիշեալ անձը Ազգիս Հոգեւորական գլխաւորութիւնը անվաւեր կերպով պիտի վարէ ու յարատեւէ , քանի որ առջի երկունախորդներուն ճանքան կը հետեւի . և ժողովին այս կերպ վճիռը թղթի վրայ առնելով բոլոր ժողովականաց ստորագրութեամբը Հոովմ պիտի խրկուի . հետըն ալ բողոք մը՝ որուն մէջ այս յափըշտակութեանց անիրաւ ու անվաւերը լալը բացատրուի , ու այնպէս մէյմըն ալ չըլլալը պիտի պահանջուի . և այն :

Ահա այսպիսի որոշ ճանքաներով գործը խաղաղեցաւ , խռովեալ միտքերը

հանդարտեցաւ . և ընդհանուր Ազգա-
ալ այս պայմաններով յիշեալ Անձը թէ
Հոգեւոր և թէ մարմնաւոր գլուխ
ճանչցաւ և ընդունեց . Բայց աւանդ
գոթադղութեանս . հազար աւանդ . Վեր-
ջին աստիճան խաբուեցաւ ազգը . մարդ-
կային տկարութեամբ մեծ սխալեցաւ .
և այնպիսի խաբուելու սխալի մը որում
Ազգը ճախորդութեանց մինչեւ յետին
անդունդը տարաւ ձգեց՝ անելանելի
կերպով . Անդունելութիւն մը՝ որում
տասնըհինգ տարուան պանծալի խաղա-
ղութիւննիս տակնու վրայ բլաւու գոր-
ծիք մը եղաւ . Համոզուի՛լ մը՝ որուն
հետեւ անբէն Բարոյական և Նիւթական
կորուստներ ելաւ . Բարոյականու-
թեամբ՝ բաղում գայթակղութեամբ
և չար օրինակներով հոգւոց զնաս .
նիւթականութեամբ՝ Ազգիս անտանե-
լի նեղութեամբ վասարկած սասցուած-
քը կորսնցունել .

կրօնք , Ազգութիւն , Հաւատք ,
Օրէնք , Օէս և Արարողութիւնք՝ ա-
սոր օրը զերար խառնուեցաւ . Ազգա-
տեսցք , շահասէրք բաղդ աննդիրք , կը-
րօնաւորաց հալածիչք գլուխ վերուցին .
Դարձեալ՝ անիրաւութիւնք , յաւիշտա-

կութիւնք , գրգռուութիւնք , սոսկալի
ստուութիւնք , ծաղրածու խաբէուութիւնք
և այլն , նորէն ապստամբեցան :

Վերջապէս՝ վերոյիշեալ խաղաղա-
սէր ու Աստուածավախ Ամիրան ալ դրժ-
բաղդութեամբ մէջ տեղէն վերցաւ մի .
ալ ամեն բան՝ Հոգեւոր և մարմնաւոր-
իր կանոնաւոր ընթացքը աւրեց ու աւ-
րըջտըկեց , որմէ առաջ եկաւ այն ան-
վաւեր գործերը , այսինքն՝ Ազգային կա-
նոնադրութեան ոտքի տակ առնուիլը ,
ազգիս օգտաւէտ ընկերութեան մը բը-
նաջինջ ըլլալը ¹ , այն անվնաս ու պիտանի
չորս հինգ կրօնաւորաց հալածումը ,
քանի մը յայտնի անիրաւ սոսկալի բանա-
դրանքները , ծուռ դատաստանները , ա-
նողորմ բանտարկութիւնները . հինգ
վեց եպիսկոպոսաց գաղտնի և յայտնի
անվաւեր ձեռնադրութիւնները և այլն .
Յետին գէշութիւն ստուութիւններով
շաղուած , խարդախութեամբ յօրին-
ուած , այլ և այլ լեզուաւ չարամտեան-
ներ հրատարակուիլը ու անոնցմով Ազ-
գիս կրօնքը և ազգութիւնը բոլոր աշ-
խարհի առջեւ բամբասուիլը , բիւր ան-
գամ սոսկալի և անտեղի վրպարտու-

1 Որն որ վերը՝ պատմութիւնը վեր 'ի վերոյ յիշեցինք :

Թիւնները , Վրաց գունդ մը կազմելով
անոնց գլխուն անցած ազգիս դէմ զին-
ուիլը , լի անիրաւութեամբ և անօրէ-
նութեամբ շարադրուած այն ողբայի
Աղերսագիրը և այլն , և այլն . Ո՞րը յիշեմ ,
ո՞րը զուրցեմ . դեռ ուրիշ անհասնում
առանձնակի դիպուածները՝ որն որ յիշ-
եալ անձին գահերուն վրայ նստած օ-
րէն 'ի վեր՝ մէկ մէկու ետեւէ շարու-
նակեց . որոնց խառնաշփոթ ընթացքը
բոլոր աշխարհք լսերէ և գիտէ . ու ա-
նոնց համառօտ պատմութիւնները ար-
պագրութեամբ կեցած՝ տասը տասնը-
հինգ տարուան աղան անգամ կը վկայէ .

Այստա որ՝ նիւթիս խիստ համառօ-
տութիւնը անոնց դեռ չի լսուած պա-
րագաներով հանդերձ՝ ընդհանուր
պատմութեան հրատարակուիլը կար-
գիլէ . Բայց մօտերս ելլալիք Ռուս-
իւն այն Յայտարարութեան անուամբ Տեա-
րակի մը մէջ վեր 'ի վերոյ պիտի յիշեմք
աւելի ընդարձակ պատմութիւնները
յարմար ժամանակի և կամ ուրիշ ա-
զատամիտ Հեղինակներու թողով .

Սակայն այսչափը յիշենք թէ՛ վերո-
յիշեալ եպերելի գործողութեանց ըս-
կրսած ժամանակէն մինչեւ վերջը ե-

ղած սուկալի կուիւները, բիւրաւոր
գայթակղութիւնները, անհամար սրբ-
բապղծութիւնները, ընդդէմ Ղստուա-
ծային պատուիրաններու և եկեղեցա-
կան կանոնաց կերպ կերպ անվայել եղե-
լութիւնները, եղբայր ընդ եղբօր, այր
և կին, հայր ու որդի մէկմէկու դէմ
յայտնի թշնամութիւնները, մինչեւ
անգամ վտանգաւոր հիւանդութիւնք
ու յանկարծակի մահերը և այլք, մարդ-
կային ազգին յոյժ զարեանք և մեծ սոս-
կում կը բերէին ու աշխարհիս չորս
կողմէն ամեն ազգի և ամեն աստիճա-
նի անձանց մէջէն Ղստուածավախները
ցաւօք և հեծութեամբ, բանիւ և
գործով յայտնի կը մեղադրէին այն խը-
ռովութեանց պատճառ եղող շահասէր
Հոգեւորականաց դէմ. նաեւ գործոց
էութեանը անիրաւ ըլլալուն սաստիկ
կը բողոքէին.

Ատեք այնպիսի ճշմարտութիւններ
են՝ որ ոչ ոք մէկը կը համարձակի սուտ
է, զրպարտութիւն է կամ շինծու բա-
ներ են ըսելու, բանի որ յիշեալ անիրա-
ւութեանց դէմ այնչափ գիրքերը, տե-
տրակները, բողոքները, դատաստարան-
ները, անհամար ակնատես և ակնջա-

լուր վկաները կեցած, դեռ եւս աւելին է դարուս լուսաւորութիւնը կերպով մը յայտնած է.

Եւ ահա այն ազգին վկայութիւններով ու յիշեալ երկնապարգեւ պայծառ լոյսն էր որ վերջի խռովութեանց ատենները Ազգիս մէկ մեծ մասին աչռուքները բացաւ, նախապաշարեալ միտքերը ցրուեց, սնտախ վախերը ջնջեց ու տգիտութեան վարագոյրը յանկարծ վերցրնելով հարիւրաւոր տարիներէ հետէ ազգերնուս վրայ եկած այնչափ անտանելի նեղութիւններուն ու տառապանքներուն առաջին պատճառները՝ սոսկալի կամաւ տգիտութիւն ու անմարելի սաստիկ ատելութիւն ըլլալը կատարեալ երեւան հանեց. որն որ ազգիս յիշեալ մասը արթննալով, այս երկու մոլորութեանց հետեւող « եւս առաւել հոգեւորաց » գրգռութենէ առաջ գայն ալ իմացաւ, համոզուեցաւ ու այնպէս վճռեց.

Ուստի ասանկ յայտնի եղած բանի մը առաջքը առնելու համար ժողովուրդը իր կողմէն գիշեր ցորեկ, բանիւ և գործով պիտի աշխատէր ու ճարը մրտածէր, հարկաւ և իրօք ալ կատար-

եալ պիտի գտնէր, թէ որ նոյն ատեն-
ները մէկ մեծ դիպուած մը (նոյնպէս
Հոգեւորականաց թելադրութենէ)
յանկարծ վրայ չի գար, որմէ ահամայ
ստիպուած՝ ամենայն ուշիմ խորհուրդ
ու բարի մտածմունք ՚ի կախ ճգեց :

Նաեւ Աստուծոյ ողորմութեամբը
Ազգային քանի մը խնդիրներն ալ կերպով
մը լուծուեր ու կարգի դրուեր էր :
Հիմակուան այն Աստուածասէր ու ա-
ռարինի Քաջ Ազգապետին փութաջան
աշխատանքովը, որուն խոհեմ ընթաց-
քը, հեղ բնութիւնը՝ ժամանակ մը Ազ-
գիս լուծութիւնը հրաւիրեր ու պարտա-
ւորեր էր :

Եւ ահա երեք չորս տարիէ հետէ՝
այս խաղաղարար, ճշմարտասէր, նաեւ
ազգասէր Անձին ու անոր խոհեմ խոր-
հրդականաց կառավարութեամբը ազ-
գութեան կողմանէ հանգիստ և հան-
դարա օրերնիս առանց կռուոյ կ'անցը-
նենք :

Գեռ եւս շատ բաներ կը յուսաց-
ուէր ու կ'սպասուէր անոր ճշմարտա-
սիրութենէն : Բայց մեզք որ ինքը վա-
նական ըլլալով Ազգիս լուսաւորեալ մա-
սին հեա վերոյիշեալ խոովարար Հո-

գեւորաց բռնաւորութեան տակը չար-
չարութեցաւ, և երբեմն դեռ կը չար-
չարուի:

Մեծապէս կը ցաւինք որ այս ուղ-
ղասէր քաջածանօթ Մնձին վարքը, և
ուժը տասը տարիէ հետէ հոգեւորս
և 'ի մարմնաւորս' 'ի սէր Ազգիս քա-
ջած նեղութիւնները ու վիշտերը՝ ու-
րիշ եկեղեցական կարգէ ըլլող եղբար-
ցը բարի օրինակ մը ցրցունելու համար
այս անգամ չենք կրնար հրատարակել:

Սակայն մեր խոստմանը համեմատ
ընդհանուր ազգային պատմութեան
մը մէջ վեր 'ի վերոյ պիտի յիշատակեմք
անոր 'ի ծննդենէ հետէ այսպէս հեղև
խոնարհ բնութիւն մը ունենալը, ու ա-
նով Բրիստօսի Տեառն մերոյ այն «Այս-
պէս ամենայն ծառ բարի, պտուղ բա-
րի առնէ» 'ի խօսքը իր վրայ կատարուած
ըլլալը:

Ուստի հիմակու հիմայ իրեն այս
խաղաղասէր ընթացքէն Ազգերնուս
վերոյիշեալ մասին ամենայն ապահովու-
թեամբ գոհ ըլլալը ծանուցանելէս
ետքը, դառնանք խօսքերնուս Վերջա-
բանութեանը:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՍ ԲԱՆԻՔ

Մեր ինչուան հիմայ բերած ու ապացուցուած քանի մը վկայութիւններով աշխարհիս սկիզբէն մինչև այսօր մարդկային ազգին սաստիկ հարուած տուողներ « Եւս առաւել Հոգեորաց մէջ » են ըլլալը կ'ստուգուի. լմեն ժամանակ ու անհամար գիպուածներու ատեն իրենց անձնական շահուն համար անիրաւութեան ու գայթակղութեան սուրբ ձեռուընին՝ յաջ և յահեակ չի նայած բիւրաւօր ժողովրդեան հոգւոց կորստեանը պատճառ ըլլալնին կը յայտնուի :

Ըստ քանիս աւելի յայտնի օրինակ մը այս օրուան մեր աչքը առնող բողոքական կրօնքը կեցած է. որն որ Հոգեորաց սաստիկ ատելութենէ ու ջնջին քանէ մը ծագելով, (լրագրաց վերջին հաշուով) երկու հարիւր միլիոնի մօտ

ժողովուրդ դատապարտութեան տակ
ինկած է: (Թող՝ այլ և այլ մոլոր կը-
րօնքները, ու անոնց համամիտ անթիւ
հեռանդները, որոնց ծագման սկիզբնե-
րը խռոններնէ տակէն միշտ Հոգևո-
րականաց մատ կ'ելլէ:)

Ահա Դարուսլուսաւորութիւնը ու
ժամանակիս պարագաները ասոնց ամե-
նը մեր աչքին առ շին բերելով ու մաքրե-
նիս լուսաւորելով՝ խրատ կուտան մեզի
ու կը յորդորեն որ՝ որչափ զօրութիւն
ու նինքնէ՝ անանկ ազգակործան, շահա-
սէր, խռովարար և հոգեկորուստ ան-
ձանց որոգայթներէն զգուշանանք:

Ուստի, ով աշխարհական լուսա-
ւորեալ եղբարք իմ, ահա անգին ժամա-
նակ, ահա օր փրկութեան: Եկաւ հա-
սաւ՝ զի լուծ իմ լեզի է և բեռն իմ
ծանր, ըսող և գործքովալ ցուցընող-
ներուն ձեռքէն խալըսելու ասենը:

Ուրեմն փախչինք այսուհեռև ու
հեռանանք անոնցմէ, որոնք իրենց նպո-
ւեալ շահուն համար՝ մեր արգար խըն-
դիրները կը մերժեն, օրինաւոր իրա-
ւունքնիս կը յափշտակեն, անողորմաբար
ի հոգեւորս կը կապեն, աքսոր և ՚ի
մահ կը մատնեն, Բրիստոսի Տեառն

մերոյ ընթրեաց օրը մեր մեղացը քաւու-
թեանը համար սահմանուած ամենա-
սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդէն ,
նոյն օրը մեր եղբայրներէն երկու երեք
հազար հոգիէն աւելին անիրաւու-
թեամբ կը զրկեն . միամիտները խաբէ-
լու համար եկեղեցւոյ մէջ աւելորդա-
պաշտութեան ցոյցեր կ'ընեն . խորան-
ներու վրայ անմահ Պատարագներու
մէջէն սուտ յայտարարութիւններ կը
կարդան . իրիկուները եկեղեցական
եղբայրներնին կը զրպարտեն , կը բամ-
բասեն , կ'արհամարեն , առաւօտները
պատարագելով՝ Քրիստոսի մարմինը և
արիւնը կը ճաշակեն , տգիտաց՝ արքա-
յուութենէ կանգուելով անդ կը ծախեն .
ան վաստակով քարաշէն եռայարկ տներ
կը կանգնեն . Ճշմարտութեան ու ար-
դարութեան հետևողները մինչեւ Սան-
թօմէցը բանտարկելու կ'սպառնան . անպի-
տներու մէջէն մարդուս միտքը պղտու-
րելու և միամիտները յուսահատուէ մէջ
ձգելու անձունի շարադրուած քարու-
ներ կուտան նաեւ ընդդէմ մարդկու-
թեան կ'ապրտակեն , կը հրեն , Բէնէն կը-
նեն , կը մշտեն , կը թքնեն , հրապարա-
կաւ կը հայհոյեն , կը ստեն , կը խաբեն ,

կը խարդախեն, Սուրեններու մէջ կը պարեն, խնջոյքներու կը վազեն, հարսանեաց տները մինչեւ լոյս կը նստին . . . .

Ասոնցմէ ՚ի զատ՝ հարուստին ու աղքատին զատ աչքով կը նային, աչխարհականաց պէս առուտուր կ'ընեն, Բահանայութեան գացող մեր հարսու զատ եղբայրները ու զաւկրները իրենց հայրենիքը դառնալու թող չեն ՚ի տարեթէ դիպուածով գալու որ ըլլայ զինքը Բահանայական պաշտօններէն կ'արգիլեն. Ասոր հակառակ իրենց համախոհ ընկերներէն մէկը եկած ատենը՝ վերին աստիճաններու կը հասցընեն .

Այսպիսի անվայել գործերով յետին աստիճան մեզ գայթակղեցընելով մեր բարուց ապականութեանը պատճառ կ'ըլլան . Ու նաեւ պարտուպատշաճ եղած հոգիներն ուսփրկութեանը արգելք ըլլալէն ՚ի զատ՝ իր եղբայրներէն որոնք որ իրաւ զրնէ այսպիսի անիրաւութեանց չեն հետեւիր, ու մեր օգտին գիշեր ցորեկ կ'աշխատին անոնք ալ կ'աղտոտեն, կը զրգարանեն, ու մեր աչքը ըէն հեռացընելով իրենց տեղերը կը բանասարկեն, որպէս զի օր մը բալորովին ջնջեն ու վերցընեն .

Այո՛, մենք ոչխարքս՝ որչափ կրնանք
նէ աճապարկէք հեռանալու՝ ասանկ
օտար ու վարձկան հովիւներէ . ականջ
չի տանք ու չի լսենք անոնց խառնաշը-
փոթ ճայները՝ ըստ վճուոյն Ֆրիստոսի,
« Օհի ոչ ճանաչին զճայն օտարաց » .
դարձեալ՝ « Բանզի վարձկանն » է , և չէ
փոյթ նմա վասն ոչխարացն » .

Այլ փնտրուենք ու գտնանք մեր վճ-
րայ իր անձը դնող ան Բաջ Հովիւները .
և այս տարտղնած ու մնացած հօտը
դեռ այլազգեատ Հովիւներէ չի յափրշ-
տակուած բոլորովին չի ցրուած՝ մշա-
նանք այն գաւթէն ներս . որոնք՝ որ մեզ
կը կոչեն ու մեր անուները կուտան .
Երթանք անոնց ետեւէն , որոնք՝ գիշեր
ցորեկ արթուն կեցած՝ գողերէն ու
գայլերէն մեզ կը պահպանեն ու կը հրօ-
կեն . լսենք ու ճանչնանք այնպիսիներ
ուն ճայնը՝ որում ամեն ժամանակ Սէր
և Սիուսիւն կը քարոզեն , Սերջապէս՝
ջանանք մեր կողմէն զանոնք ալ ազատե-
լու , որոնք՝ յիշեալ վարձկան Հովուաց
և Առաջնորդաց բռնութեանը տակ
դեռ կը ձգմուին ու անոնց խարդախ
ճամբուն կոյր զկուրայն հետեւելով
խորխորատը կ'իսնան : (Այս սողերը Ա-

ւեատրանահան յայտնի ճշմարտութիւնները ըլլալով, ամեն աստիճանի ուղղափառ Ֆրիստոնէն պէտք է որ ընդունի ու մեկնութեանը ուշադրութիւն ընէ) :
Եւ սակայն . . . :

Վերը ըսինք որ՝ « փախչինք ու հեռանանք » . նոյնպէս « փնտրուենք ու գտնանք » . բայց ո՞ր պիտի երթանք, կամ ո՞ր կէ պիտի հեռանանք . զո՞վ պիտի փնտրուենք ու ի՞նչ պիտի գտնանք . . . :

Ահա այս տեղ շիոթութիւնը զիս կը տիրէ, սրտէս հեծկոտանք մը կուգայ, աչուրներս արցունքով կը լեցուի, բոլոր մարմինս դողալով տկար գրիչս ձեռքէս կ'իյնայ, ու խորունկ մտմտութեամբ մէջ կը թաղուիմ . Պատճառը .

Ո՛հ, պատճառը մի՛ հարցրներ . լասն զի՛ ինչպէ՞ս կ'ըսուի ուսմակաբար, « սէօյ » լէսէմ սէօլ օլուր, սէօյլէ մէսէմ տէրտ օլուր » .

Ասոր պէս՝ թէ որ ամեն բան բացայայտ ըսեմ, կարելի է որ ընդհանուրի դպած կ'ըլլամ . և թէ որ լուութեամբ անցնիմ, իմ ազատամտութեանս դէմ ըրած պիտի ըլլամ . Բայց որովհետեւ ճշմարտութիւնը միշտ յաղթող է, (ինչ

պէս մինչև հիմայ անոր ապաւինած եմ) և ժամանակս ալ կը վկայէ, անոնց զօրութեանը ապաւինած քանի մը խօսքով իմ այլայլութեանս գլխաւոր պատճառները բացատրեմ:

Այս օրվան օրս մեր Ազգին լուսաւորեալ մասը իր հարազատ Եկեղեցիէն բաժնուելուն բուն պատճառները ազէկ գիտէ և համոզուած է, և աս բաժանումէն առաջ եկած ցաւայի գործերն ալ (ինչպէս մէկ քանին վերը յիշեցինք) լւած ու տեսած է: Ուստի անոնք անցան գացին միայն յիշատակնին թողով. բայց ամենէն ցաւային հիմայ է, հիմակուան գործերը այլակերպուած է և ամենեւին առաջիններուն չի նմանիր:

Խօսքերնիս Հայոց ազգին այս օրուան կեօնական խնդրոցը և անոր հոլուաց զարմանալի ընթացքին վրայ է: Օրր օրինակ՝ Եջմիածնական Հովիւները իրենց Ս. Եկեղեցւոյն անարատութեանը վերայ ազատ նետող թշնամեացը դէմ որչափ զօրութիւն ունին՝ գրով և խօսքով կը բողոքեն թէ, Հայոց Եկեղեցին Հրուովմէական (այսինքն Պետրոսեան) սուրբ Հաւատոյ մասերէն չէ հեռա-

ցած, և յուսաւորչայ հետէ մինչև այս
օր նոյն դաւանութեան վրայ հաստատ
կեցած է .

Իսկ Հռովմէական Հայոց Հովիւ-
ները՝ ասոր խիստ հակառակը պնդելով
կը պօռան թէ՛ Ֆաղկեդոնի ժողովքէն
հետէ՛ Հայոց Եկեղեցին սաստիկ հերե-
տիկոսութեան մէջ ինկած է . (Ա՛ճ
մի արասցէ) . Բայց եկու տես որ՝ ետ-
քինները չորս լեզուով կը խօսին . Մէ-
կը միջակ ճամբայ մը բռնած , երբեմն
կամացուկ մը ուղղափառ է կ'ըսէ . և
երբեմն բարձր ձայնով հերձուածող կը
կոչէ . Մէմորիային ձայնովը փրկու-
թեան դուռը կը բանայ , պատասխա-
նատուութեան մը մէջ բոլորովին կը
գոցէ . Վահան Հաւատոյով կ'արդարա-
ցընէ , վերջին Եայտարարութիւնով մը
կը հերետիկոսացընէ . . . .

Միւսը անորոշ ճանքու մը հետեւած ,
երբեմն բազմութեան ձայներով կը պօ-
ռայ , իսկ առանձնակի մեղմ . Երբեմն
Արեւի համոզմամբ և Եւրոպայի Պրոթէ-
ստոնտական խօսքով կը խօսի և երբեմն ալ իսկ դաւաճող
ընկերակիցի կ'երթայ . . . .

Արրորդին ճամբան քիչ մը խոհեմա-
բար , որն որ առջիններէն աւելի որոշ

և ազատաբար կը խօսի, և կ'երեւայ որ լեզուին տակը ճշմարտութիւններ կայ. վասն զի Հայոց Լիկեղեցւոյն՝ և ուրիշքէ խնդրոյ մը վրայօք բան մը հարցուցած ժամանակդ՝ մեղմ և համոզիչ պատասխաններ կ'ընդունիս. բայց . . . . .

Իսկ չորրորդին բռնած ճանքան որոշ և յայտնի, և սակայն ամենեւին միւս երից միաբանից լեզուին ու խօսքին չի յարմարիր. ինչու որ անոնց հակառակութիւնը՝ (կարծենք ներքին համոզմամբ չէ), միայն յիշեալ Լիկեղեցւոյն դաւանութեանը վրայ է. իսկ ասորը հանդերձ ազգութեանը, արարողութեանը և լեզուին է, և նոյն հակառակութիւնները ունի նաեւ մէկալ ընկերացը վրայ .

Առջինները՝ գոնէ Հայութիւնը կերպով մը յառաջացրնելու կը փափաքին, բայց ասի՝ գիշեր ցորեկ կ'աշխատի աշխարհիս վրայէն անոր սքանչելի Անունը բողբոջիլն ընջել ու անյայտ ընելու. Ասոր համար է որ ազգութիւնը կ'արհամարհէ և « արտաքոյ Լիկեղեցւոյն Հրոսովմայ՝ չիք փրկութիւն » ըսելով կը կանչուըռտէ .

Ահա ասանկ չորս կամ հինգ բերան ունեցող Հայոց Լիկեղեցւոյ հովիւներ-

րուն մէկ մէկու դէմ անանոր հերետիկոս, մէկը մէկային հերձուածող, միւսը ուրիշին խենթ կամ խելագար, և քիչ մը խոհեմը ուղղափառ բայց չարափառ, ըսելով ու սպագրու թեամբ տարածելով՝ դեռ եւս ասոր և ասոնց նման անիրաւ զրոյցներով զիրար ինկած ատեննին՝ Սրբոյն Գրիգորի]ուսաւոր, չայ արիւնովը գնուած Հայաստանու հարազատ ոչխարները մէյ մէկ դին ցրուած ու երեսի վրայ ձգուած կը տեսնէ՝ մէկ բարեսիրտ անձ մը նէ, ի՞նչպէս չի զայրանար ու չի ցաւիր : Հարկաւ կ'այլայլի, կը գայթակղուի, կը շփոթի, կը խրտի ու որ կողմը փախչելիքը չի գիտեր :

Ահաւասիկ իմ այլայլութեանս ալ պատճառը յիշեալ անիրաւ ճանբաններն էին : որովհետեւ քանի որ այս Հայ Հովուաց և Հովուապետաց մէջ տեղը այսպիսի անվերջանալի տարաձայնութիւնները կը շարունակուի, մենք Հայ ոչխարքս ՚ի Հոգեւորս ամենեւին հանգստութիւն գտնալք չունինք : Որ կողմը փախչինք՝ միւս կողմէն զմեզ պիտի հալածեն :

Երթանք Արևելք՝ պիտի՛նըզովէ Ա-

րեմուտք • դառնանք Արեմուտք , պիտի
անարգէ Արեւելք • չերթանք ու մէջ
տեղ մնանք , անանկ ալ կասկածելի և
անարգելի պիտի ըլնանք • ուրեմն . . . —

Ուրեմն դու միայն ես ճշմարտայն
Քաջ Հովիւը ով տէր մեր Յիսուս
Քրիստոս , ինչպէս ըսիր քու Աստուա
ծային բերնովդ , « ես եմ հովիւ քաջ ,
ճանաչեմ զիման և ճանաչեմ յիմոցն » •
Ահա մենք ալ քու կիներէդ ենք • քու
անտանելի չարչարանացդ արդիւնքովը
վաստրկուած ժողովուրդքս ենք • Ս • Ա •
ւազանէն մկրտուած , ուղղափառ դա
ւանութեամբ հարազատ ծառաներդ
ենք • այն հաւատարիմ պաշտօնեայքս
սրբոյն Գրիգորի և Հայաստանեայց
Հայրապետի հօտէն ենք : Գլժած և
մարդասէր Տէր • նայէ երկիւնքէն ու
ճանչցիր զմեզ • Քու անասճման ողոր
մութեամբդ խնայէ այս օրուան մեր
վիճակին վրայ • իջեց՛ուր Հոգւոյդ սրբ
բոյ սրբարար շնորհքը մեր Առաջնոր
դաց գլխընուն վրայ • վառէ ու բորբո
քէ անոնց սիրտը հրեղէն լեզուաւ ,
որպէս ՚ի վերնատանն աւաբելոց • Ճանչ
ց՛ուր իրենց հովուական պարտաւորու
թիւնները՝ որն որ վէճերնին առաջ տա

ներու համար բողոքովն մոռցերէին .
Զանան սյսուհետեւ ձգելու այնպիսի
գայթակղեալ երկպառակութիւնները
ու պատուէրներուդ դէմ չի վայելու
խորութիւնները, նաեւ Քուկին Ս-
ուաքեալներուդ պէս միասիրտ և մի
հոգի եղած՝ անխոնջ աշխատութեամբ
հոգ տանին իրենց յանձնուած՝ յետոյ
ցրուած աշխարհին նորէն ժողուելու ու
սիրով և խաղաղութեամբ արածելու,
ըստ պատուիրանաց Քոյ՝

Հապա դու, ո՛վ Դուսաւորիչ մեր
Հայաստանեայց աշխարհի . դուն որ
այնպիսի դառն տանջանքներով ու
տասնըչորս տարի անդնդային խոր վե-
րապին մէջ կենալով՝ մոլորած Հայոց
ազգը կռապաշտութի՛ն քրիստոնէու-
թեան դարձուցիր, ու զղափառ դաւա-
նութեամբ՝ անոր անկախ Ս՛այր Եկե-
ղեցին, « շինեալ ՚ի վերայ հիման առա-
քելոց և մարգարէից » կանգնեցիր,
բոլոր աշխարհի խոնարհութիւնդ ցու-
ցրնելու համար Հռոմ գացիր ու հոն
քրիստոնէութեան սիրոյ և միութեան
դաշինքը հանդերձ թագաւորօք և հայ-
րապետաւ հաստատեցիր . Դորէն դար-
ձար Հայաստան ու Եջիփածնական Ե-

կեղեցին շերմեռանդաշարժ ծիսերով և
արարօջութեամբ զարդարեցիր . ազ-
գութիւնը ամենայն կերպով ու վայել-
չապէս տայծառացուցիր . մինչեւ կեան-
քիդ վերջի վայրկեանը քու հօտդ քաղ-
ցրութեամբ տրածելով, երկինքը ար-
քայութեան փառաց և սրբոց վերի դա-
սը արժանապէս փայլեցար, օրում այսօր
Եկեղեցին Բրիտտոսի կը գոչէ գրեզ
«Սե՛ծ խոստովանողն Բրիտտոսի զ՛այ-
րապետն մեր զսուրբն Դրիգորիոս Լու-
սաւորիչն Հայաստանեայց աշխարհի » .

Ասոնք յիշելով դարձուր օւրեմն աչ-
ուրներդ նոյն Հայաստանի վրայ և տես
թէ՛ բազում տառապանօք և նեղու-
թեամբ գնած քու հօտդ օտար և վարձ-
կան Հօվուաց ձեռօքը՝ ի՞նչ վեճակի
մէջ դրուեր է, քանի՛ քանի՛ բաժանում-
ներով տարադներ է, ու ի՞նչպիսի հերձ-
ուածութիւններ ծագեր է հոգեւոր
դաշնակցացդ մէջ . օ՞րչափանիրաւ աղ-
տեր են որ նետուեր է անոր անարատ
եկեղեցւոյն վրայ . և ի՞նչ անվերջանա-
լի կռիւներ է որ մտեր՛ է մեր առաջնոր-
դաց մէջ տեղը ու անոնցմով անհամար
գայթակղութիւնները և հոգեկորուստ
ճամբաները՝ որ դեռ կը շարունակէ .

Հիմայ մենք ամենքս՝ քու տաժանեւ լի քրտինքովդ վաստրկուած Հայաստանու հարազատ որդիքը, երած օրտով կաղաչենք քեզի ո՛վ սուրբդ Աստուծոյ, ինչպէս կենդանութեանդ ատենը բոլոր հոգդ ու աշխատանքդ՝ ձեռքովդ լուսաւորուած ազգիդ բարեկարգութեանը ու հաստատած եկեղեցւոյդ պայծառութեանը համար էր, հիմայ ալ երկինքը Աստուծոյ դիմացը բարեխօսէ՝ այս տարողնած ու ցրուած հօտիդ միանալուն, դաշնակցացդ մէջ ծագած հերձուածութիւններուն վերնալուն, յշմիածնական Ակեղեցւոյդ վրայ նետուած անիրաւ զրպարտութեանց անհետանալուն, այս օրուան մեր Առաջնորդաց մէջ տեղը մտած անտեղի կռիւներուն պատճառաւ եղած գէշութեանց անյայտ ըլլալուն ։

Այո՛ կաղաչենք քեզի, ո՛վ Առսաւուրիչ Հայր մեր՝ քու կին Աստուծոյ առջին ունեցած համարձակութեամբդ խնդրէ Աստուծմէ որ՝ ժամանակիս մէջ եղած անհամար մեղքերուն պատիժ ըլլալու համար՝ ընդհանուր եկեղեցականաց այս կերպ հոգւոց մնասակար ընթացքը փոխուի ու ուղղուի, ետ

Դառնան իրենց անիրաւ ճանբէն որնոր՝
 ետենուեն ամենեւին չինայած միակերպ
 կը շարունակեն . լսեն մեր արդար գան-
 գատները որ՝ ականջնին ամուր մը գո-
 ցեր են . մարդկային փուճնկատմունք-
 ները մէկդի ձգած՝ բազում գէշու-
 թեանց պատճառ տուող աս բաժանեալ
 երկու եկեղեցիներուն միութեանը հոգ-
 տանին , որն որ՝ մտքէն անգամ անցրնու-
 ղին եկեղեցական պատիժներ սահման-
 ուած է . Վերցընեն անանկ քրիստոնէ-
 ութեան բերնին ու կարգին չի վայլե-
 լու արհամարհական կեղտ ածականնե-
 րը , որում ամեն ժամանակ ու ամեն
 գործերնուն մէջ զուարճութիւն մը
 ըրեր են :

Վերջապէս հեռանան այնպիսի Յու-
 դայական մատնութիւններէ ու զրկու-
 ղութիւններէ , նաև Սիմոնականու-
 թեան ճանբաներէ՝ որմէ առաջ եկեր
 են ազգիս վրայ այնչափ աղետալի դէպ-
 քերը :

Ո՛վ առաջնորդ հաւատոյ և յու-
 սաւորիչ անձանց մերոց . աղօթէ և ա-
 ղաչեա առ սուրբ հոգին Աստուած ,
 զի բաշխեսցէ զթրբարար շնորհս իւրա-
 քանչիւր հօփուաց սրտերնուն վրայ որ՝

չունինք ան կատարեալ շնորհքը կը
կանչեն, և անոր վորուժեամբը լուս
սաւորուած ու միացած՝ ասկէ ետքը
քու եկեղեցւոյդ ըստ հաւատոյս ու
նեցած ուղիդ դաւանութիւնը՝ ճրշ
մարտութեամբ արձակ համարձակ քա
րոզեն և բոլոր աշխարհի առջեւ պաշտ
պանեն .

Նաեւ գիշեր ցորեկ աշխատին՝ իւ
րենց չար օրինակներովը ապականուած
ժողովուրդը՝ բարի օրինակներով՝ աստ
ուած պաշտութեան, եղբայրսիրու
թեան ու աղգասիրութեան յորդորե
լու, որպէս զի եկեղեցական և աշխար
հական մէկ մէկու հետ միացած՝ առա
քինութեամբ և բարեգործութեամբ
գարդարուած՝ մնացած օրերնիս սիրով
և խաղաղութեամբ անցնենք . Նշ որ
մը երկինքը քու միջնորդութեամբը՝
այս հարազատ Հայաստանեայց որդիքը
Մատուծոյ դիմացը պարզերես ելելով՝
մեր հոգեւոր առաջնորդները կարենան
համարձակութեամբ ըսելու, « Մհա
» մեր և մանկուէք մեր՝ զոր ետ մեզ
» Մատուած » և ՚ի միասին մինչեւ
ցյաւիտեան օրհնենք և վառաւորենք
Մենասուրբ Նորորդութիւնը .

Խօսքս այս տեղ վերջացրնելու վը-
 րայ էի, յանկարծ ձայն մը եկաւ ա-
 կանջիս որ այսպէս կ'ըսէր. — Ի՞նչ է այս
 ո՛վ աշխարհականներ՝ դուք ինչ զերար
 անցեր էք, ձեզի ինչ որ այնպիսի վե-
 ճերու մէջ կը նետուիք ու կը խառնը-
 վիք, ու հիմայ ալ ելեր էք անանկ մու՛թ
 ու խորունկ Մասաճաճանախ խնդիրներու
 վրայ գիրքեր կը տարածէք ու հա-
 ուաչանքներ կ'ընէք. Չիյոէք՝ որ ան բա-
 ները ձեր խելքէն ու մտքէն դուրս են
 ու միայն մեր գիտնայու բանն է. Մ-
 ւետարան ու կտակարան մին է ձեռուը-
 նիդ առերէք մեզի դէմ՝ կը մարտա-
 կիք. գիտնաք որ՝ թէ որ ուղենք նէ ա-
 նօնք ալ կը փատեցրնենք. Դուք պար-
 տաւորեալ էք մեր ամեն ըսածներնուս
 կատարեալ փատահու՛թեամբ հնազան-
 դելու՝ առանց մեր գործոցը նայելով՝
 որուն այնչափ կը գայթակղիք. . . և
 այլն. —

Տեսա՛ր մի հիմայ ովքն թերցող հա-
 մազգի եղբայր, մենք ի՞նչ կ'ըսենք ա-

նոնց համար, ու անոնք մեզի ի՞նչպիսի ձայներով կը պատասխանեն .

Ուստի՛ այս անիրաւ ձայներուն ո՞ր կողմէն առաջ գալը, և այս բաներուն մէջ խառնուելու իրաւունքնիս ո՞ւրկէ ըլլալը ու մերխելքէն ու մտքէն դուրս բաներ չըլլալը՝ նաև ո՞րոնք են լստուածաբանական մոլթ ու խորունկ խնդիրները, և թէ ինչո՞ւ համար կը մեղադրեն լլետարանով ու կտակարանով խօսելնուս և զանոնք փատեցընելու կ'աշխատին . անոնց ո՞ր խօսքերնուն պիտի հնազանդինք ու մտիկ ընենք և որ գործոցը չի պիտի հետեւինք, ահա քիչ ատենէն ելլելիք Վայարար-իւն այն Յայարար-իւն անուամբ տետրակի մը մէջ բացատրելիք . Եւ երանի՛ թէ՛ մեր տալիք բացատրութիւնները զիրենք համոզէր և մեր փափաքը կատարուէր .

Լսա անդիէն ուրիշ ձայն մըն ալ առի որ կը գոչէ, եղբայր . սիրելի եղբայր . դուն աս բաները կը զուրցես ու կը հրատարակես, գիտցած ըլլաս որ գրքերդ ալքեզ ալ կարգելեն . նաև շահուդ ու հացիդ դպչելու ճամբաներ կը բռնեն . —

Եյս կարելի եղած իրաւացի ձայն

նին դէմ ես ալ բարձրաձայն կը պատաս-
խանեմ, թէ՛ — եթէ չար ինչ խօսեցայ՝
Թող վկայեն վասն չարին, համ եթէ
բարի՝ ընդէր հարկանեն զիս . . . . .

Ե շ Ե

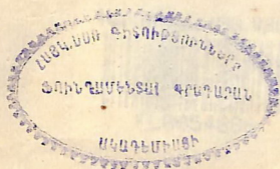
Լ Ո Ւ Ս Ե Ի Ո Ր Ե Ե Լ

Պ Ա Ք

Ո Ւ

Յ Ե Ր Գ Ե Լ Ի

Ճ Ա Յ Ա Ն Ա Պ

[29]

... ..
... ..
... ..
... ..

L I B R A R Y

of the

of the

of the

...

50

A^T
15068

LR.

